

shilko X 9

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1967

4. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 83. ÉVF., 4. SZ. 317—392. I. BUDAPEST, 1967. OKT.-DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ,
RÓZSA GYÖRGY, V. WALDAFFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL: *Sashegyi Oszkár*: Az állami könyvcenzúra kezdetei Magyarországon (1673–1711) — *Kókay György*: A pozsonyi újságencenzúra II. József korában — *M. Kondor Viktória*: Hogyan készült id. Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái című műve? — *Gárdonyi, Clara*: Le tre figure della Bibbia fiorentina — *Dán, Robert*: The earliest printing of Hebrew text books in Buda — *Karsai Géza*: Az Anonymus-kódex első levele — *Herepei János*: Vidéki könyvkötők a XVII. század folyamán — *Vértessy Miklós*: Patachich Ádám ösnyomtatványgyűjteménye — *Füves Ödön*: Fejezetek a pesti Zavirasz-könyvtár történetéből — *Kumorovitz L. Bernát*: Fejér György „felfedezi” az Aranybulla eredeti példányát — *Kovács Magda*: Kölcsey politikai beszédeinek cenzúrázása — *Indali György*: Egy kölcseinkönyvtár állománya a Bach korszak kezdetén — *Szalai Imre*: A Magyar Írás (1921–1927) — *Markovits Györgyi*: Alcázott kiadványok a két világháború között

Technikai szerkesztő: KÓKAY GYÖRGY

A szerkesztőség legfeljebb I fv terjedelmű és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el

Szerkesztőség: Budapest, VIII. Múzeum krt. 14–16. Telefon: 134–400

KÓHALMI BÉLA

A Nagy Október öröksége

A Bajkálon túli vidéken, Magyarörkény településen elkészült a magyar internacionalisták emlékéért megörökítő obeliszk.

(Napihír 1967. XI. 4.)

Megrítkulva, de még köztünk élnek az ötven esztendő előtti győzelmes Október, az ezt követő ellenforradalom, a végnélküli intervenciók hadjáratok forradalmi zászlók alatt harcoló katonái, és a harcokkal párhuzamosan megindult gigászi építőmunka résztvevői. Előző évtizedek emlékező ünnepei még a leselkedő veszedelmek elhárítására forrósították a gyökerében új társadalmi rendszer építőit. Az első félévszázad fordulóján az ünneplés már a vitathatatlan világtörténelmi jelentőségű győzelem tudatában egyesíti a Szovjetunió népeit a világ szocialista és haladó országainak népeivel. A mostani ünnep nyitánya is „Mindenkire” szól, mert a világbékét őrző hatalmas Szovjetunió intézi a háborút viselőkhöz és a béke barátaihoz.

Emlékezések, krónikák, tanulmányok, összegezesek, dokumentumgyűjtemények, antológiák és kiállítások kísérik meg ezekben a hónapokban, hogy a Nagy Október óta felnőtt két nemzedék számára, akiknek a két világháború szigorú cenzurák alatt nyögő sajtója és könyvkiadása nem tette lehetővé az *alapos* tájékozódást arról, mi történik a hatalmas cári birodalomban, s ennek összeomlása után a kialakuló szovjet hatalom országaiban. Valamikor egy-egy forradalom történetébe vagy valamely háború egy-egy szakaszának elbeszélésebe jól beleélhettük magunkat egyetlen forradalmi vezér, illetőleg hadvezér emlékirata alapján. A Nagy Október győzelmével kezdődő világtörténelmi fordulónak ilyen értelemben *tanúja* nem lehetett senki. HEVESI Gyula akadémikus, a Magyar Tanácsköztársaság volt népbiztosa, — aki a Tanácsköztársaság bukása után a még lángban álló Szovjetunióba érkezve, mint mérnök negyedszázadon át vett részt a Szovjetunió építő munkájában, — határozta meg pontosan a „tanú” szerepét: „A Szovjetunióban senki sem lehetett tanúja a gigászi erőfeszítéseknek, csak *cselekvő résztvevője*”. Az erőfeszítésekbe beleértendő a Vörös Hadsereg több millióra becsülhető katonáinak éveken át tartó áldozatos, végül is győzelmes harca, de beleértendő az elképzelhetetlen nehéz munkakörülmények és élelmezési viszonyok közepette teljesített első öt éves tervek alkotásai. A villamosítás megkezdése és a mezőgazdaság talpraállítása. Belső ellenséggel végezni, Éhség tábornok ellen küzdeni, intervenciók hadseregeket leverni és kiűzni, közben a Nagy Honvédő Háborúban a betolakodó ellenséget Volgográdtól Berlinig űzni és párhuzamosan ezzel, szüntelenül gondoskodni az építő munka feltételeiről, tető alá hozni az alkotások sorát, legvégül a világon egyedül álló erőműveket létrehozni és megteremteni egy új tudomány és technika, az úrkutatás alapjait. Mindezt együttvéve egyesíti magában a Nagy Októberrel indított forradalom, melynek valóhű ábrázolása és megértetése a történettudomány és minden más legújabbkori tudomány feladata.

A félszázados évforduló ünnepi könyvkiadása feletti áttekintés, a mérleg készítésének ideje ma még nem érkezett el, de elvégzése a mi feladatunk is. Nem érkezhett el azért sem, mert a győzelmes Nagy Októberrel elindított többi forradalmak emlékező kiadványai csak az elkövetkező években esedékesek egyben azokkal a művekkel, amelyek a hatalmas Szovjetunió Honvédő Háborúja nyomán a fasizmus jármából felszabadított országokban is sikereket felmutató társadalomépítő munkáról és jelentős alkotásokról szólnak.

Egy-két tanulságot azonban az eddigi termés futólagos áttekintése alapján is lezúráhatunk. Vegyük először az említett „*cselekvő részvevők*” problémáját. Nem tíz, hanem százezer a nagy birodalom különböző területein harcoló internacionalista dokumentumértékű adatának összegyűjtéséről kellene — ha lehet még — gondoskodni. Szívesen emlékezünk arra, hogy az Országos Széchényi Könyvtár 8 év előtt megjelent Évkönyvében TERBE Lajos *Szibériai magyar lapok 1915—1921* címmel tanulmányt közölt, s ebben részletesebben ismertette az Omszkban LIGETI Károly, a mártirhalált halt internacionalista szerkesztésében megjelent *Forradalom*, és a *Vörös Újság* című, az O. K. P. Magyar Agitációs Osztályainak Területi Irodája által kiadott lapokat. Utóbbi lapon a szerkesztő neve nincs feltüntetve, mert „az omszki Vörös Újság szerkesztése a legszorosabb értelemben vett kollektív munka eredménye volt”. Legállandóbb és legkiválóbb cikkírója ТÓTH Zsigmond volt. Tanulmányához TERBE Lajos 58 lap adatait függesztette és ezekhez Földrajzi Mutató-t is készített. Munkáját a szerző az OSZK további két Évkönyvében, 1959-ben *A Szovjetunió európai részében megjelent magyar lapok 1917—1921 c. sajtótörténeti vázlatában és bibliográfiájával* folytatta és az OSZK 1963—1964-es *Évkönyvében* kiegészítésekkel és pótlásokkal szolgált a két korábbi dolgozatához *Oroszországban, illetve a Szovjetunióban megjelent magyar nyelvű lapok 1915—1921* címmel. Emeljük ki az utóbbi közleményből azt, hogy a szibériai magyar lapszerkesztők között szerepelt SIK Endre, a későbbi magyar külügyminiszter, SZÁNTÓ László akadémikus és MÜNNICH Ferenc, volt miniszterelnök, a *Magyar Hadifogoly* c. lapnak és egy tomszki kommunista tisztii hadifogoly-csoport vezetője. Három hazai archívum anyaga van itt együtt, és ha még messze is van attól, hogy teljes legyen, könyvbe kívánczó teljesítmény. Nem kell ezt már indokolni, hiszen a SZKP Központi Bizottságának és a Szovjetunió Legfelső Tanácsának ünnepi ülésszakán Leonyid BREZSNYEV, a SZKP Központi Bizottságának főtitkára nagy beszéde első perceiben a forradalmárok harcos internacionáléjának sok nép fiai közül a szovjet forradalmárok soraiba állt küzdőtársak — elsőként említve a mi fiainkat — emlékének adózott. Ez tehát az egyik feladat: ennek az áldozatokra kész, a halállal parolázó, a kockázatot félvállról vevő nemzedéknek, amelynek tagjait a forradalom eszméje vitte a szovjet küzdőtársak soraiba, meg kell kapnia az emléküket méltó módon megőrző összefoglaló művet.

A másik adóssága könyvkiadásunknak egy éppen ezekben a hetekben tudatosabbá vált kínos hiányérzet megszüntetése. A korosakhoz a fiatalabb nemzedékhez tartozók gyakran fordultak azzal a kérdéssel, hogyan élték át itthon a Nagy Október eseményeit, nemcsak „a világot megrengető tíz nap”-ét, hanem a közvetlenül előtte valókat és a következőket. A kérdésekben groteszk módon jelentkezik a tájékozatlanság, amelyről nem tehetnek, mert az első világháború felnőtt nemzedéke, ha nem került hadifogságba és nem került bele a pétervári vagy a moszkvai forradalmi harcok sodrába, csak az „őszirózsás forradalom” évének novemberében kaphatott első ízben hiteles

tájékoztatót: mi történt Oroszországban és hogyan szerezte meg első győzelmeit a Munkások, Parasztok és Katonák Tanácsa LENIN és munkatársai vezetésével. Itthon 1917 évében egész 1918 novemberéig a szigorú előzetes sajtócenzúra elvetelésre ítélt minden olyan kísérletet, amely megbízható értesülésekre támaszkodva, híreket vagy beszámolókat akart volna becsempészni a magyar sajtóba. Lássuk: 1916 decemberében addig soha nem látott pompával megkoronázták IV. KÁROLYT a Várban, 1917 februárjában a képviselőház letárgyalta a kivételes hatalom kiegészítéséről szóló törvényjavaslatot, a belügyminiszter betiltja a *Nap* c. napilapot a képviselőházi lövöldözésről írt „meg nem felelő tudósítás” miatt. Ugyancsak februárban a WILSON által meghirdetett békepolitikára („Győzelem nélküli béke, népek önrendelkezési joga, tengerek szabadsága”) válaszul Németország bejelenti a korlátlan tengeralattjáró háborút, mire Amerika ápr. 6-án megüzeni a háborút. 1917 febr. 21-én a monarchia békeajánlata után HOLLÓ Lajos interpellál a képviselőházban a béke feltételeiről, és beszédében Németországot teszi felelőssé a háború felidézéséért és a végsőkig való viteléért. Beszéde alatt az egész ellenzék tüntetően kivonult a teremből. A februári orosz polgári forradalom szenczióit alaposan kiéli a sajtó. TISZA szigorított cenzúrárt rendel el a *Világ*, a *Népszava* és a *Pesti Napló* ellen. Mikor ez felforrósítja a bérkövetelő munkásokat, a TISZA-kormányt menesztik. ESZTERHÁZY-kormány alakul választójogi programmal. 1911 nov. 9-én a *Népszava* üdvözli az „új forradalmat”, de ismertetéséből a cenzúra 11 sort törölt. A *Pesti Hírlap* nov. 14-i vezércikkében ezt írja: „álom-állam képét rajzolják Oroszország térképére.” A *Neues Politisches Volksblatt*ban nov. 24-én ALPÁRI Gyula világosan beszél: „Oroszország felé tekint ma minden proletár.” 1917 nov. 25-re nagygyűlést hív össze a szociáldemokrata párt a béke ügyében. Húszezer ember szoronzott az Iparcsarnokban, de háromszor annyian szorultak ki. A liget térségein rögtönzött gyűlések ismeretlen forradalmi szocialisták magyarázták meg a proletárforradalom igazi tartalmát.

A Nagy Október történéseinek és publicistáinak az is feladata, hogy a forradalom eseményeinek átélését elősegítse. Az átélés pedig nem képzelhető el az egykorú hazai és nyugati eseményekkel való egybevetés nélkül, vagyis nem végezhető el másképp, mint az itthon, a Szovjetunióban és a közvetlenül érdekelt országokban lejátszódó eseményeket *szembesítő táblázatok* megszerkesztésével. A forrásokra utalások itt sem volnának mellőzhetők.

A szocializmus alapjainak lerakása itthon, a kommunizmus építése a Szovjetunióban még évekig párhuzamosan egymás mellett haladó folyamat. Jó volna úgy végezni ezt a munkát, hogy többet és jobban tudunk egymás életéről.

A Nagy Október hatása a Fővárosi Könyvtárra. „A könyvtár szerves része a környező társadalomnak; a társadalom egészét érintő változások nem hagyhatják érintetlenül a könyvtárat sem” — ezzel a maga idején sokak számára meglepő állítással vezette be SZABÓ ERVIN, a Fővárosi Könyvtár igazgatója az intézmény 1917-es működéséről szóló jelentését. A *Fővárosi Könyvtár Értesítője* 1918-as évfolyamában közölt írását „1918 április végén” keltezte és idézett tételét mindjárt igazolta is: adatok, tények sokaságával bizonyította, hogy milyen sorvasztó hatást gyakorolt a Fővárosi Könyvtár életére az egész emberiséget válságos helyzetbe sodró és már negyvenöt hónapja húzódo első világháború.

Valóban számos történelmi példa támasztja alá SZABÓ Ervinnek negatív módon igazolt állítását. A háborúk bénítóan, a társadalmat előrehajtó áramlatok jótékonyan befolyásolják a könyvtárak sorsát. A XVI. századi reformáció kedvezően hatott a könyvtárügyre. A reformáció egyik vezető alakja, LUTHER az elsők között buzdította a városi közösségeket a népet szolgáló könyvtárak alapítására. A nagy francia forradalom erőteljes lépéseket tett, hogy kiragadja az egyesek vagy szűk, kiváltságos rétegek kezéből a számukra felhalmozott kulturális kincseket, és ezáltal a királyi, főúri, egyházi könyvtárakat a közösség rendelkezésére bocsássák. Az iparilag fejlett országokban ugyancsak társadalmi, gazdasági változások gyorsították meg a könyvtárügy fejlődését. Az a törekvés készítette az angol és amerikai uralkodó osztályokat, hogy a saját és más országok népeiből kisajtolta feleslegeik egy részét a könyvtárügy nagyfejlesztésére fordítsák, hogy ezzel a munkásság önálló könyvtáralapítási mozgalmát ellensúlyozzák, és mert a termelési technika rohamos fejlődésével egyenes arányban növekedett a tanultabb munkások iránti igény.

Közelebbi példa: úgyszólván a Nagy Októberi Szocialista Forradalom másnapján, 1917 novemberében szövegezte, és írta alá LENIN az első könyvtárpolitikai rendeletet, amelyben a petrográdi nyilvános könyvtár demokratikus átszervezéséről intézkedett, majd 1918 januárjában egy újabbat, ebben már az egész szovjet állam könyvtárrendszerének az akkor fejlettebb angol, amerikai és svájci eredmények felhasználásával történő megreformálását indította el.

A Fővárosi Könyvtár 1914–1918 közötti életéből szintén kiragadhatunk olyan pozitív mozzanatokat, amelyek szemléletesen feltárják, hogy ennek az intézménynek a tevékenységében is érvényesültek a világháború romboló befolyása mellett azzal ellentétes pozitív irányzatok is. SZABÓ Ervin azonban akkor és ott ilyenekről okkal nem írhatott.

A *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története* (1966.) című munkámban bővebben kifejthettem: ez az intézmény már az első világháború kitörése előtt a magyarországi haladó és forradalmi mozgalmak egyik erős szellemi fegyvertára lett elsősorban vezetője, az ellentáborban is tekintélynek tartott, a nemzetközi munkásmozgalomban is a legfelkészültebb magyar marxistának ismert SZABÓ Ervin, valamint az ő munkáját támogató baloldali értelmiségi könyvtárosok, közöttük MADZSAR József, DIENES László, BRAUN Róbert, KÓHALMI Béla és mások szándékából. A könyvtár központja a hazai közintézmények közül elsőként és a felszabadulásig egyedül lett, és maradt az 1919-es Tanácsköztársaság bukásáig kiadott magyar és nemzetközi marxista irodalom, munkásmozgalmi kiadványok, folyóiratok, újságok és rölpapok gazdag kincsháza. Az első világháború kitörése után feltehetően nemcsak Magyarországon, hanem az egész Osztrák–Magyar Monarchián belül a Fővárosi Könyvtár volt az egyetlen olyan közintézmény, amelyben a legnagyobb gonddal szerezték be a békeharcos irodalmat, sőt a forradalmi munkásmozgalomnak a nyugat-európai országokban elérhető kiadványait, folyóiratait is.

Mindebben döntő szerepe volt annak a körülménynek, hogy a könyvtár gondozását 1904-ben vállaló SZABÓ Ervin, aki 1911 végén lett a rohamosan növekvő intézmény igazgatója, hajlíthatatlan forradalmár, egyedülállóan felkészült marxista szociológus és könyvtári szakember volt. De hogyan tükröződtek az intézmény életében az 1917-es orosz forradalmak hatásai? Annál is inkább érdemesnek tartjuk a probléma önálló vizsgálatát, mert ennek során egy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központjában kallódott fél évszázad előtti érdekes tartalmú aktacsomót is bemutatathatunk, amely nemrég került felszínre, valamint néhány korábban csak röviden érintett mozzanat hangsúlyosabb tárgyalásával gazdagíthatjuk a már ismert képet.

Mielőtt a könyvtár belső életéről szólnánk, utalnunk kell az intézmény vezetőjének az orosz forradalommal kapcsolatos állásfoglalására. Szükség van erre a kitérőre két okból is. Egyfelől azért, mert RÉVAI Józsefnek SZABÓ Ervinről még 1931-ben, HORTHY

börtönében, tehát nem éppen kutató munkára alkalmas feltételek között írott, és 1945 után általánosan ismertté lett SZABÓ Ervin-tanulmánya éppen SZABÓ Ervinnek az orosz forradalomhoz való viszonyával kapcsolatosan tartalmaz téves megállapítást és ez mindmáig zavart okoz. RÉVAI szerint ugyanis SZABÓ Ervin nem ismerte föl az orosz forradalmak jelentőségét. Nyilvánvaló, hogy e megállapítás elsősorban SZABÓ Ervinnek életében megjelent utolsó jelentős tanulmánya, az 1917-ben íródott *Imperializmus és tartós béke* című írása alapján született. Az *Imperializmus és tartós béke* című munkában tényleg nyomát sem találjuk, hogy SZABÓ Ervin egyáltalán felfigyelt volna az 1917-es orosz fordulatra, helyett a munka hibás koncepciót tükröz, és ez egy ideig másokat is téves irányba befolyásolt. Érdekes itt utalni SCHÖPFLIN Aladárnak a *Tovább* című lap 1947 május 30-i számában közölt *Egy Babits-vers története* című írására, amelyből megtudjuk, hogy a SZABÓ Ervin lelkes hívévé szegődött BABITS Mihály, aki SZABÓ Ervin ösztönzésére fordította le akkor KANT *Örök béke* című munkáját is, az *Imperializmus és tartós béke* című SZABÓ Ervin-előadás, illetve tanulmány hatására írta meg a *Free trade* című művészileg BABITSHoz méltó, de mondanivalójában anakronisztikus költeményét —, a XIX. századi szabadversenyt magasztalta —, a SZABÓ Ervin által akkor propagált nézetet, amely abszurd elmélet volt.

A források alaposabb tanulmányozása azonban mégis cáfolja RÉVAI Józsefnek azt a megjegyzését, hogy SZABÓ Ervint nem érintették az oroszországi változások. Annyi igaz, hogy 1917 elméleti tanulságait már nem vonta le, ebben korai halála (1918 szeptember 30.) is megakadályozta, de egyes RÉVAI előtt nem ismert megnyilatkozásai és kortársak emlékezései kétséget kizárva bizonyítják, hogy SZABÓ Ervinre rendkívül erős hatást gyakoroltak az események. Ennek igazolására említsünk fel itt egy apró adalékot is, amelyet a Fővárosi Könyvtár irattára őrzött meg számunkra: 1917-ben a később közismert jogtörténész, ECKHART Ferenc (akkor bécsi levéltáros) írt egy levelet SZABÓ Ervinnek Bécsből, hivatalos ügyben. (Az írás a nem sokkal előbb elhunyt THALLÓCZY Lajosnak Bécsben levő és a Fővárosi Könyvtárra hagyott 6000 kötetes gyűjteményével foglalkozott, ennek Budapestre szállítására kapott megbízást ECKHART.) A már aláírt levél tartalmától egészen függetlenül biggyesztette annak végére ECKHART a következő mondatot: „A liberálisok sajnos erősebbek Oroszországban a munkásoknál. Mikor lesz ilyenformán béke?” Figyelmet érdemel a keltezés: 1917 március 19., tehát kereken egy héttel az 1917 február végi, a cárizmust megdöntő orosz polgári demokratikus forradalom győzelme után írta. (A naptári különbség miatt március 12–13-án adtak hírt róla először a bécsi és budapesti lapok.) Nyilvánvaló, hogy az előző napokban már folyt eszmecsere ECKHART és SZABÓ Ervin között (aki akkoriban Bécsben is megfordult) az orosz forradalomról.

Ennél szemléletesebb (de ma már közismert) példa: SZABÓ Ervin *Az orosz forradalom és a béke* címmel közölt röviddel utóbb egy politikailag minden tekintetben helytálló cikket a *Huszadik Században* (csekély eltéréssel egy kisebb lapban is megjelent a szöveg). Ennek alapján is okunk van hinni: a SZABÓ Ervinnel folytatott eszmecsereinek része volt abban, hogy a polgári beállítottságú ECKHART idézett megjegyzésében találoan tudta jellemezni a februári forradalom utáni állapotokat.

Számos adalék, forrás utal rá, hogy SZABÓ Ervin az előbbinél is nagyobb érdeklődést tanúsított a Nagy Októberi Szocialista Forradalom iránt. A legális sajtóban ő maga csak egyetlen alkalommal nyilatkozott erről, akkor is csupán egy mondat erejéig. A *Huszadik Század* című folyóirat 1918 májusi számában jelent meg *Marx* címmel egy megemlékezése, amelyben a szocialista pártoknak azt a bizonytalankodását pellengérezte ki, hogy vajon ünnepeljék-e, vagy sem („a háborúra való tekintettel”) MARX születése akkor esedékes századik évfordulóját. Ehhez fűzte hozzá („mintegy mellest”) SZABÓ Ervin: „Oroszországban amnesztiát hirdet Lenin kormánya Marx születésnapján.”

A nyugati szocialista pártok elmarasztalásából is az következnek: SZABÓ Ervin a legteljesebb egyetértéssel fogadta, hogy a LENIN-kormány állami ünnepnek minősítette a MARX évfordulót. Érzelmek annál kevésbé kétségesek előttünk, mert tudjuk, hogy SZABÓ Ervin volt Magyarországon MARX és ENGELS legnagyobb propagandistája. 1905-ben és 1909-ben saját szerkesztésében, bevezetésével, részben kommentáiraival és fordításában adta ki válogatott műveiket.

Ezen túlmenően különböző világnézetű kortársak sora vallott utólag arról, hogy SZABÓ Ervin fenntartás nélküli lelkesedéssel fogadta a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hírért, a fejleményeket éber figyelemmel kísérte, és nagy tájékozottságot mutató módon kommentálta is azokat. Ilyen értelemben írt a később mártirhalált halt kommunista SALLAI Imre a bécsi *Proletár* 1920. decemberi számában (*Korvin Ottó* című cikkében), JÁSZI Oszkár a *Századunk* 1928. szeptemberi számában (*Ha Szabó Ervin nem hal meg . . .*), SCHÖPFLIN Aladár a *Tovább* 1947. május 30-i számából már idézett cikkében, ahol kiemelte, hogy a haladó írókkal (SCHÖPFLIN, BABITS, KARINTHY, stb.) szintén szoros kapcsolatot tartó SZABÓ Ervin tájékoztatta őket először az orosz forradalomról, megfelelő történelmi távlatba állítva azt.

Amit nyilvános fórumokon, a legális sajtóban SZABÓ Ervin nem hangoztathatott, azt elvégezte, mint az 1917–1918-ban kibontakozott illegális mozgalom egyik irányítója. Éppen a SZABÓ Ervin elméleti tevédséit bíráló RÉVAI József mutatott rá az elsők között, hogy SZABÓ Ervin döntő szerepet vállalt és töltött be, mint az illegális munka ösztönzője, vezetője. Az önmagukat előbb „magyarországi zimmerwaldisták”-nak, utóbb „forradalmi szocialisták”-nak nevező csoportok munkája, mint ismeretes, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után vett lendületet. Seregyeni olyan illegális röplapot adtak ki (ezek egy részének szövegét l. *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*” 5. kötetében), amelyek visszatérő motívuma: ha a magyar munkások, parasztok, katonák békét és szabadságot akarnak, kövessék orosz testvéreik példáját. A mozgalom résztvevőinek (HAÁSZ Árpád, LENGYEL József) emlékezése szerint e röplapok alapon dolata rendszerint SZABÓ Ervintől származott, a megszerkesztett szöveget ő revidálta sokszorosítás előtt.

Mindez természetesen a Fővárosi Könyvtár politikai szerepének szempontjából is lényeges, hiszen ugyanaz a személy végezte a konspiratív munka irányítását, aki a felületes szemlélő előtt „politikamentes” tudományos és közművelődési intézményt is vezetett.

Adataink szerint SZABÓ Ervin csak a világnézetileg hozzá közelálló néhány munkatársát (köztük KÓHALMI Bélát, PIKLER Blankát, feltehetően MADZSAR Józsefet és DIENES Lászlót is) vette igénybe a könyvtáron belül egy-egy kockázatos feladat elvégzésére, azonban őket nem avatta be az illegális szervezkedés egészébe. Környezetének, köztük DIENES Lászlónak, KÓHALMI Bélának, BRAUN Róbertnek sajtómegnyilvánulásai (a *Huszádik Század*, a *Világ*, a *Szabadgondolat* hasábjain) viszont világossá teszik, hogy az akkor legdöntőbb kérdések egyikében, a háború megítélését illetően azonos nézetet vallottak.

Különösen 1917-től az olvasók körében is rendkívül erőteljes szellemi pezsgés, politikai érdeklődés mutatkozott. Erről azonban már csak az ellenforradalom alatt (1920-ban) kiadott 1918-as könyvtári jelentésben találunk több („megróvó” hangon írt) utalást: „a napi politika bevonult a könyvtár csendes falai közé”, az olvasók „a felvetődött korszak” irodalmát hajszolták, „hihetetlen forgalmat csinált” a társadalomtudományi anyag, „az orosz irodalom, német és magyar fordításait óriási érdeklődés kereste fel” stb. —, olvashatjuk a nyomtatott *Jelentés*-ben.

A könyvtárnak a forradalmi munkásságra gyakorolt vonzóerejét jellemzi HIROSSIK Jánosnak (1918 novemberében a Kommunisták Magyarországi Pártja egyik alapítója, majd vezetője), 1927 novemberében az emigráns *Párisi Munkás* című lapban közölt

írása is. HIROSSIK ebben az első világháború végének időszakát idézve érdekes epizódot örökített meg: mint frontkatonára jutott egy forradalmi röplap birtokába, amelyet szabadsága és talán élete kockáztatásával sikerült megmenteni egy személyi motozásnál. Amikor Budapestre került, egyenesen a Fővárosi Könyvtárba vitte a sok viszontagságot látott röplapot és azt SZABÓ Ervinnek adta át.

A Fővárosi Könyvtárnak a forradalmi időszakban folyó életét jellemezzük, ha e helyen néhány olyan nemrég felszínre került ötven év előtti könyvtári iratot ismer-tetünk, amelyet most az *Orosz hadifoglyok ügyei* eredeti cím alatt soroltunk be az intézmény központja Budapest Gyűjteménye könyvtártörténeti archívumába. Ezekből az iratokból kiderül, hogy 1917–1918-ban egymást váltva, vagy párhuzamosan legalábbis négy orosz hadifogoly-értelmiségi dolgozott a Fővárosi Könyvtárban, névszerint Grigorij LÖWENTHAL, Feodorij ROCHMAN, Georgij CERETELLI, Alexander CHARITON. Egy ötö-dikről, Alexander BUSANOFFRÓL annyit tudunk: a könyvtár vezetősége kísérletet tett, hogy megszerezze őt munkatársnak.

Önmagában véve nem feltűnő, hogy az első világháború alatt a Fővárosi Könyvtár is igénybe vett orosz hadifoglyokat. Üzemek, mezőgazdaságok már sok helyen foglalkoz-tatták a mozgósítás miatti munkaerőhiány címén az ingyen is szorgalmas oroszokat. Néhány összefüggés azonban indokolja, hogy bár egyelőre nincsenek bizonyítékaink, ne tekintsük „politikamentes” vállalkozásnak a könyvtár eljárását.

Elgondolkoztató tény mindenekelőtt az, hogy éppen 1917. március 22-én, tehát tíz nappal a februári orosz forradalom győzelme után fordult először az intézmény felet-tes hatóságához, a polgármesterhez, járjon el az illetékes katonai szerveknél, nevezetesen a pozsonyi hadifogolytábor parancsnokságánál annak érdekében, hogy idegen nyelveket is beszélő orosz hadifoglyokat rendeljenek ki könyvtári munkára. Az indoklás szerint azért volt erre szükség, mert a segítséggel a központban elvégezhetik „az évek hosszú során roppantul fölszaporodott és mai alakjában hasznavehetetlenül heverő orosz és más szláv nyelvű anyag” — feldolgozását. E célból két hadifoglyot kértek.

Kérdezhetjük méltán, hogy miért nem jelentkezett ez a szükséglet korábban, ha az orosz munkák évek óta heverték használhatatlanul. A válasz kézenfekvőnek lát-szik: a könyvtárvezetőség figyelmét is a keleti átalakulás irányította a cirillbetűs anyagra. Bizonyára az olvasók körében is ekkor növekedett meg a kereslet orosz kiadványok iránt. Az első előterjesztés különben az állomány „esetleges” — „kiegészítését” is kombi-nációba vette, amit szintén a kérdés aktualitásával magyarázhatunk. Ám az első kér-vénnyel kudarcot vallottak: a pozsonyi fogolytábor parancsnokához továbbított aktára elutasító válasz érkezett (1917. május 28-i dátummal).

A kudarc után néhány hónappal ismét hasonló előterjesztés készült, amelynek kéziratát 1917. szeptember 28-án keltezték, ugyanazonnap expedieálták a másolatot. E 823/917. könyvtári számú irattal közvetlenül a veszprém megyei Csót község mellett levő hadifogolytábor parancsnokságához fordult SZABÓ Ervin, és ekkor már három fogoly önkéntes átengedését indítványozta. Ehhez hozzáfűzte: „A kiválasztás eredmé-nyessége” érdekében „arra is kérem a tekintetes Parancsnokságot, hogy azt reám bízni méltóztassék. E célból a csóti fogolytábor meglátogatására szóló engedély kiállítását is kérem.” Az eredeti kéziraton betoldást is találtunk, amelyben SZABÓ Ervin bejelentette a tábor parancsnokának, hogy a könyvtári munkára alkalmas hadifoglyok közül „egynek a neve is ismert előttem: Dr. Grigorij LÖWENTHAL”.

Ez a kísérlet sikeres volt: 1917. október 24-én keltezték a „K. u. K. Kriegsge-fangenenerlager Csót bei Pápa” Lagerkommandantjának aláírásával ellátott német-nyelvű választ, amelyben értesítették a könyvtárigazgatót, hogy Grigorij LÖWENTHAL 4850. számú hadifoglyot, aki oroszul, németül, franciául, angolul ír, beszél, valamint Feodorij ROCHMAN 4851. számú foglyot, aki németül, oroszul ír és beszél, a könyvtár rendelke-

zésére bocsátják. Egy 1917. december 3-i cégjelzéses levélben a Ganz Danubius Vagon és Hajógyár egy alkalmazottja igazolta, hogy Feodorij ROCHMAN hadifogoly mérnököt a vállalatnak engedte át a Fővárosi Könyvtár. 1918. január 23-i kelettel állított ki a könyvtár egy hivatalos igazolványt az eddig nem szerepelt Gregor CERETELLIJ hadifogolynak arról, hogy a könyvtárban dolgozott. Az utolsó aktát 1918. június 27-én szövegezték, ezúttal is a csóti fogolytábor parancsnokságához fordultak. A könyvtár ekkor jelentette, hogy az előző évben átengedett LÖWENTHAL és ROCHMAN a hadifogolycserre alkalmával nemrég hazatért Szovjetországra és indítványozta, hogy BUSANOFF Alexander nevű orosz hadnagyot, aki betegállományban a XVI. helyőrségi kórházban volt, könyvtári munkára alkalmas, engedjék át az intézménynek. Az aktában található egy SZABÓ Ervin kézjével ellátott papírszelet, amelyre két nappal korábban (június 25.) jegyezte fel valaki: „Busanoff Alexander hadifogoly XVI. helyőrségi kórház”. Ezek szerint Busanoffról régebben tudott SZABÓ Ervin és kerestette őt a beadvány megírása előtt.

Az orosz hadifoglyok könyvtári munkájáról egyébként az intézmény nyomtatott Értesítője is hírt adott. Az *Értesítő* 1917-es évfolyamának 118. oldalán olvashatjuk: „Orosz tanfolyam a könyvtár hivatalnokai részére. December eleje óta könyvtárunk keleti gyűjteményében a cirill betűs könyvanyag rendezésével elfoglalt dr. Grigorij Löwenthal nevű orosz hadifogoly, dr. Alexander Chariton nevű fogolytársával együtt orosz tanfolyamot tart. A tanfolyamon két csoportban a könyvtár 18 hivatalnok a vesz részt. Ez év [1918] elején, dr. Chariton más elfoglaltsága miatt, a másik csoport —, számban kissé lepadva — beolvadt az első csoportba”. (Az 1918-as *Értesítő* 6. oldalán ugyancsak találunk kétsoros utalást a hadifogoly önkéntesek által tartott orosz nyelvtanfolyamra).

Ha nem ismernénk SZABÓ Ervin pályafutását, munkásmozgalmi törekvéseit és tevékenységét a könyvtáron kívül és annak falai között, úgy alaptalan lenne bármiféle politikai vonatkozást keresni a fenti adatok mögött. De tudjuk, hogy SZABÓ Ervin már pályafutása kezdetén, bécsi egyetemista éveit alatt, szoros kapcsolatba került emigráns orosz forradalmárokkal. A KÖHALMI Béla által a Párttörténeti Intézetnek ajándékozott SZABÓ Ervin levelezés számos darabjából, amint ezt a levelek egy részét közlő LITVÁN György (a *Történelmi Szemle* 1964-es évfolyamában) kommentárja is megállapította, azt is tudjuk, hogy SZABÓ Ervin legalább az 1900-as évek közepéig fenntartotta kapcsolatait orosz elvtársaival, folyamatosan elősegítette illegális orosz nyomtatványok továbbítását a cári birodalomba. Az is kétségtelen, hogy SZABÓ Ervinre nagy hatással voltak ezek a kapcsolatok, erről JÁSZI Oszkár szólt első ízben, aki 1918. október 1-i cikkében (a *Világ* című lapban) jellemezve SZABÓ Ervint, a lehangsúlyosabban ezt emelte ki: „Volt benne egy caractère caillant, mely talán az összes többenél szembeszökőbb volt, s mely mint központi eszme kisugárzott gazdag egyénisége minden megnyilvánulására: ez az ő oroszos forradalmisága volt . . . abban a magasabb tendenciájában, hogy a kompromisszumok, a machinációk, a vak hatalommal szemben hitt az eszme erejében . . . Ő jól tudta, hogy mit jelent Oroszországban a nyomtatott betű. S jól tudta, hogy mit jelent Magyarországon a céltudatos és becsületes népszerűsítő irodalom hiánya. Talán ez a hite még tudásszomjánál is nagyobb erővel vitte életpályáját a könyvek kultúrához”.

Az iménti összefüggéseket figyelembe véve és a kivonatolnival ismertetett iratok adatai alapján nem látszik merésznék az a feltevés, hogy a felsorolt hadifoglyok, esetleg közülük egyik, vagy másik, politikai szerepet is játszottak. Nincs kizárva, hogy SZABÓ Ervin korábbi orosz kapcsolatai révén kereste, és találta meg velük az összeköttetést, vagy éppen ismerte a szereplők valamelyikét.

Tény az, hogy tudomásunk szerint egyetlen más magyar, vagy külföldi könyvtár sem járt el hasonló módon. Szokatlan eljárásnak tartjuk azt is, hogy SZABÓ Ervin akkor

már megroppant egészségi állapota ellenére önként vállalkozott rá, hogy leutazik a vidéki fogolytáborba. Az akció körüli élénkséget egyébként is nehezen teszi érthetővé egymagában az a körülmény, hogy a legfeljebb egy-két ezernyi kötetes cirill anyagot akarták volna sürgősen feldolgoztatni. A politikai vonatkozásokat valószínűsíti, hogy arról már tudunk: más magyarországi orosz emigránsnak és hadifogolynak volt szerepe a SZABÓ Ervin által irányított forradalmi csoportban (l. erről V. URASZOV cikkét, *Az orosz forradalmárok segítenek*, címen az 1958-as kiadású *Nagy idők tanúi emlékeznek* című kötetben, DUCZYNSKA Ilona emlékezését a *Történelmi Szemle* 1958-as évfolyamában).

A volt orosz hadifoglyok tömeges részvétele az 1918-as őszirózsás forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság küzdelmeiben már történeti tényként ismeretes.

REMETE LÁSZLÓ

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára orosz és szovjet cserekapcsolatainak vázlatos története. A Magyar Tudós Társaság 1833. november 11-én tartott nagygyűlésén határozta el, hogy *Évkönyvének* akkor megjelent első kötetét megküldi a más országokban működő tudományos társaságoknak, akadémiáknak. A sokszor idézett körlevél így fogalmazta meg e gesztus célját: „Az 1825/7 beli országgyűlésen kezdett 's azóta folyt hazafiúi önkéntes ajánlásokra épülése után, munkálódásaihoz 1831-ben fogott Magyar Tudós Társaság, évkönyveinek I-ső kötetét Uraságtoknak azon érzéssel küldi meg, melly az egész emberiséget, tudományok 's művészségek' szeretete által köz lelki atyafiságos nagy egyesületbe vonja. E' mellett ajánlja a Magyar Tudós Társaság a tudományos dolgokban kész segedelmét s kikéri Uraságtoknak is, iránta szíves hajlandóságát.” (*A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, 2. köt. 44. p.) A levél szövegéből nyilvánvaló, hogy a Tudós Társaság elsősorban nem könyvbeszerzési szándékkal indítványozta a cserét. Sokkal lényegesebbnek tartotta ennél a tudományos kapcsolatok lehetőségét, hogy eljuttatjuk a világba tudományunk eredményeit, hogy híreket kapjunk a külföldi tudományos élet eseményeiről, baráti kapcsolatot létesítsünk idegen országok tudósaival és intézményeivel.

Ezt a levelet és az *Évkönyv* egy példányát a bécsi orosz cári követség is megkapta, azzal a kéréssel, hogy továbbítsa a szentpétervári Tudományos Akadémiának. Így vette kezdetét a magyar—orosz tudományos kapcsolatoknak egy kevésbé ismert, de szép és fontos fejezete.

A pétervári Tudományos Akadémia elsősorban saját periodikus kiadványainak megküldésével viszonzta a Magyar Tudós Társaság küldeményét. Így kerültek az Akadémiai Könyvtárba például a szentpétervári Akadémia *Bulletin*-jének, *Memoires*-jének, *Szbornik*-jének* évfolyamai. Az orosz tudományos élet eseményeiről az érdeklődők a különböző díjak odaítéléséről szóló jelentésekből, az ünnepi ülések beszámolóiból, az éves jelentésekből tájékozódhattak. A tudományos kapcsolatot jellemzi az a támogatás, amelyet az 1830—40-es években Észak-Oroszországban és az Uralban utazó REGÜLY Antal a pétervári Akadémián és annak könyvtárában élvezett.

Az orosz tudományos intézményekkel való cserekapcsolatok szinte ugrásszerű bővülése a Bach-korszak utáni években kezdődött. Az első jelentkező a pétervári Société Impériale Russe de Géographie volt, amely 1857-ben öt munkájának egyidejű megküldé-

* Az orosz intézmények neveinek, a folyóirat- és könyvcímeknek átírásánál a mai orosz helyesírást és az érvényben lévő könyvtári átírási szabványt vettük figyelembe. Azoknál az intézményeknél, melyek az MTA-val folytatott levelezésükben hivatalos francia vagy német nevet használtak, mi is ezt vettük át.

sével kérte a magyar Akadémiát, hogy vele csereviszonyba lépjen. Az Akadémia közgyűlése „e nevezetes társaság ajánlkozását szívesen vevén, azt az Évkönyvek, Értesítő, történeti és földirati kiadványai rendes megüldésével határozta viszonztatni”. (*Magyar Akadémiai Értesítő*, 1857. 608. p.) A Társaság által rendszeresen megküldött kiadványok közül az *Izvesztija* és a *Trudü* kötetei mellett nyilvánvalóan a *Geograficeszko-Sztatiszticeszkij Szlovar'* (Földrajzi-Statistikai Szótár) és az északi expedíciókról beszámoló jelentések voltak a legértékesebbek.

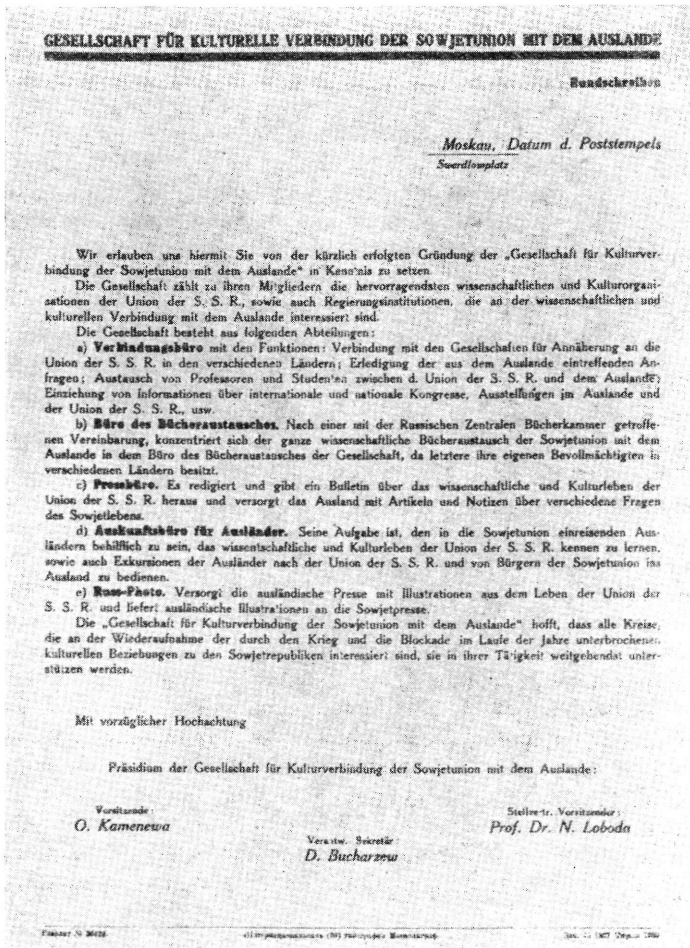
1868-ban a pétervári Commission Impériale Archéologique küldte meg az 1865- és 1866. évi *Compte rendu*-je egy-egy példányát a rendszeres csere kérésével. Viszonzásul a magyar Akadémia archeológiai kiadványait kapta meg. Az 1870-től jelentkező Physikalisches Central Observatorium évkönyveit és *Repertorium für Meteorologie* című időszaki munkájának kötetait küldte meg.

A moszkvai tudományos intézmények közül először az Imperatorszkoe Archeologiceszko Obscsesztvo vette fel a rendszeres cserét a *Drevnosztü* című tanulmánykötetei elküldésével, 1871-ben. Két évvel később a Société Impériale des Naturalistes is jelentkezett, *Bulletin*-jeit, valamint a *Meteorologische Beobachtungen* című kiadványát küldte.

Az észtt nép irántunk érzett meleg baráti-rokoni szeretetének tulajdonítható, hogy a dorpati (Tartu) Tudós Társaság is az elsőkhöz tartozott Oroszországban, akik a magyar Akadémiával a cserekapcsolatot fölvtették. 1871-ben küldte meg az *Esthnische Gelehrte Gesellschaft Verhandlungen* c. kiadványa VI. kötetét, ezt a továbbiakban a *Sitzungsberichte* köteteivel és más megjelenő kiadványaival együtt rendszeresen küldte. Az 1870-es és 1880-as években gyors egymásutánban kérték a cserekapcsolatok felvételét a rigai Gesellschaft für Geschichte und Alterthümer der Ostsee-Provinzen, a moszkvai és a kazáni egyetem, a tifliszi Fiziceszskaja Obszervatorija, a tartui egyetem az odesszai Szociété des Naturalistes de la Nouvelle Russie, a kievi természetudományi társulat. A századfordulón olyan intézményekkel létesültek még rendszeres cserekapcsolatok, mint a moszkvai egyetemi Observatoire Magnétique et Météorologique, a kazáni Sociéte d'Archéologie d'Histoire et d'Ethnographie, a pétervári Egyetemi Könyvtár, a moszkvai Lazarevskij Insztitut, később az irkutszki Observatoire Magnétique et Météorologique és a harkovi Sociéte Mathématique.

Az Akadémiai Könyvtár kiterjedt csereshálózatában tehát igen számottevőek voltak az orosz tudományos intézményekkel folytatott kapcsolatok. Az 1890-ben jelentett 166 cseretárs közül 16, 1910-ben 248-ból 24, tehát csaknem 10% volt orosz. (Összehasonlítással: jelenleg 62 szovjet város 152 tudományos intézményével folytatunk cserét, de ez a szám szinte napról-napra nő.) Ha figyelembe vesszük a küldeményekről szóló néhány rendelkezésünkre álló felsorolást is (például az *Akadémiai Értesítő* egyes évfolyamaiban), bizonyosak lehetünk abban, hogy a csere útján kapott könyv- és főleg periodika anyag — bár mennyiségét tekintve az adományok és a kötelezpéldányok századvegi tömegében elenyésző lehetett, — tudományos és tudománytörténeti szempontból igen nagy értéket képviselt. Sajnos a könyvtárban a feldolgozó munka megfelelő munkaerő hiányában mindig háttérbe szorult; mennyiségében nem tudott lépést tartani az állomány növekedésével, színvonalában pedig nem érte el a kor követelményeit. Így történhetett meg, hogy ennek az anyagnak egy része ismeretlen maradt az olvasók számára. Az 1906. évi nyomtatott periodika katalógus (*Folyóiratok és időszakos kiadványok a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*, Budapest, 1906.) mindössze tíz címet jelöl meg az Oroszországból származó folyóiratok jegyzékében, köztük a pétervári Akadémia *Zapiski*, *Bulletin*, XVIII. századi *Acta* és *Commentarii* című kiadványait, nyelv- és irodalomtudományi osztálya *Izvesztija*-it és *Szbornik*-jait, a moszkvai Archeologiceszko Obscsesztvo *Drevnosztü* című gyűjteményeit, valamint a *Vesztnik Evropü* évfolyamait. Valamivel gazdagabb a HELLEBRANT Árpád által összeállított *Diplomatariumok és Monumenták*

a M. Tudományos Akadémia Könyvtárában (Budapest, 1909, MTA). Ez 22 meglévő orosz forráskiadványról számol be, többek között említi a pétervári Commission Impériale Archéologique krónika kiadásait (*Letopisz po Ipatzskomu Szpiszku*, 1871; *Letopisz po*

1. A VOKSz körlevele 1925-ből.

Lawrentiewszkomu Szpiszku, 1872, *Polnoe szobranie Ruszszkih letopiszzej*, 1851–1904) és Actáit.

Az Akadémia mégis bizonyosságát adta, hogy nagyra értékeli ezeket a kapcsolatokat. Az első világháború ugyanis megszakított minden érintkezést a hadiállapotba került országok tudományos intézményei között. 1915-ben az Akadémiai Könyvtárnak 157, 1918-ban már csak 87, főleg német és osztrák cserepartnerere maradt. Csökkent ezzel együtt a beérkező művek száma is. Hogy azonban a háború miatt megszakadt kapcsolatokat a békekötés után minél gyorsabban és teljesebben fel lehessen újítni, az Akadémia közgyűlése úgy határozott, hogy kiadványait a megfelelő példányszámban félreteszi erre a célra. A felsorolt intézmények között az oroszországiakat is megtaláljuk.

A háború kimenetele azonban megakadályozta ennek a kicsit naivan optimista számításnak beigazolódását. A háború utolsó éveiben az Akadémiai Könyvtár súlyos válságba került. A csere elakadt, megszakadtak a külföldi vásárlási és előfizetési kapcsolatok. Csökkent a kötelempéldányok beérkezése is. Bár ezek szerint az állomány gyarapodása csaknem megállt, ez mégsem enyhített a már a háború előtt nyomasztó raktári helyhiányon. Megszűnt a lehetősége annak is, hogy az előző években összegyűlt anyag feldolgozását befejezhessék, sőt még nőtt a feldolgozatlan könyvek száma. A Tanácsköztársaság leverése után a válság tovább súlyosbodott. 1920-ban már csak 74 cseretárs jelentkezett, összesen 144 művel. A kötelempéldányok száma a háború előttinek egynegyedére apadt. A pénz vásárlóerejének csökkenése miatt nem lehetett megindítani a külföldi vásárlásokat, újra előfizetni a háború miatt elmaradt folyóiratokra. Ebben az évben az Akadémiának mindössze 8 kiadványa jelent meg, nem volt tehát új anyag a csere megindítására. A katalogizálás csak a csökkentett háborús szinten folyt továbbra is, ezért egyre nőtt a felhalmozódó ömlesztett anyag.

Csak 1925-ben, FERENCZI Zoltán főkönyvtárnoki kinevezése után kezdett kikerülni végre a könyvtár a válságból; ekkor sikerült ismét biztosítani a külföldi vásárlásokra és a folyóirat előfizetésekre szükséges összeget. Az Akadémia is újra megkezdte kiadói tevékenységét és az új kiadványokkal fel lehetett éleszteni a cserekapcsolatokat. 1925—38 között 450 intézettel újult fel vagy létesült csereviszony.

1925. áprilisában alakult meg Moszkvában a Szovjet-Külföldi Kulturális Kapcsolatok Társasága (Vszeszojuznoe Obszesztvo Kul'turnüh Szvjazej — röviden VOKSz). A Magyar Tudományos Akadémia az alakulásról szóló körlevelet hamarosan megkapta. Ez a körlevél többek között arról is tájékoztatott, hogy megkezdte működését a VOKSz könyvcseréi irodája, amely valamennyi szovjet tudományos intézménynek a külfölddel való könyv- és folyóirat cseréjét intézi. Záradékaiban a körlevél hangsúlyozta: „A Társaság reméli, hogy mindazok, akik érdekeltek a háború és a blokád által az évek folyamán megszakadt kulturális kapcsolatok újrafelvételében, a Társaság tevékenységét messzeemenően támogatni fogják.” (MTA Könyvtára, Kézirattár, könyvtári levelezés 132/1925.)

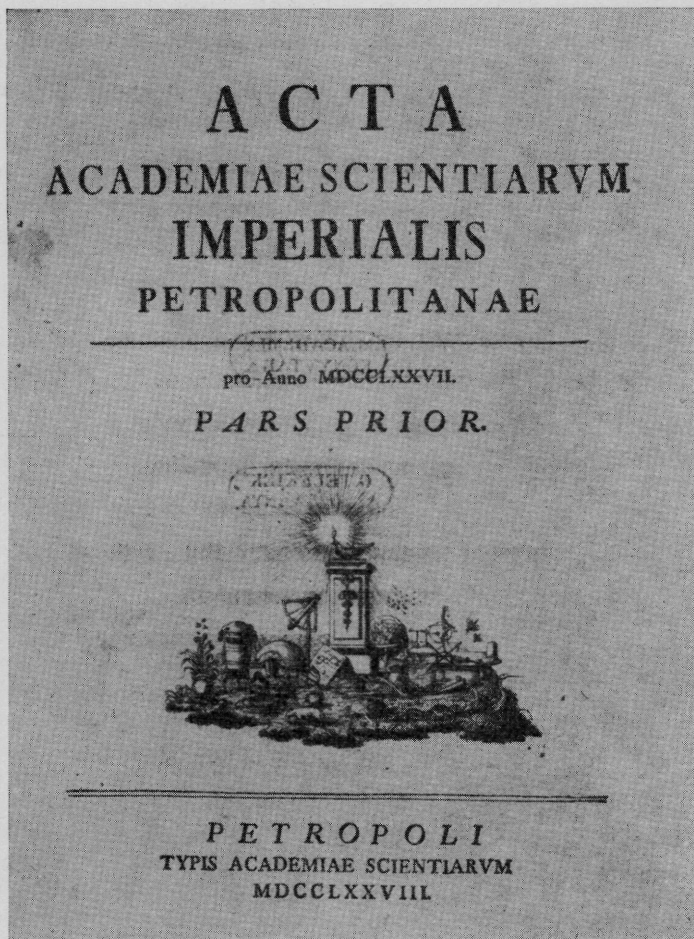
1925. május 25-i keltezéssel már meg is érkezett a VOKSz könyvcseréi irodája közvetítésével Leningrádból az Orosz Tudományos Akadémia első küldeménye, 165 tételes jegyzék kíséretében. Megkaptuk többek között az *Izvesztija RAN* háború alatt megjelent évfolyamait, az orosz nyelv szótárának 21 füzetét, az *Aziatszkij Szbornik* 1918—19-es évfolyamát, az ósláv nyelvemlékek öt kötetét, NAGY PÉTER iratainak (*Pisz'ma i bumagi Petra Velikogo*) 7 kötetét és még számos értékes kiadványt. Az MTA gyorsan válaszolt a kezdeményezésre: június 24-én küldött el 9 csomag könyvet az Orosz Tudományos Akadémia számára a VOKSz címére. Ezzel felújult a tudományos könyvek és folyóiratok cseréje a két Akadémia között.

Még ugyanebben az évben megküldte kiadványait a VOKSz útján a permi egyetem és Bulletin-jeit a taskenti Université de l'Asie Centrale.

Nemsokára azonban meg nem értésbe, politikai elfogultságba ütközött ez a szépen induló törekvés. 1926 elején BALOGH Jenő főtitkár a jekaterinburgi geofizikai obszervatórium cserekerésével kapcsolatban a következőket jelentette:

„Elteltek attól, hogy Akadémiánknak geofizikai kiadványai újabban nincsenek, ezt a könyveserét azért sem áll módunkban elfogadni, mert az orosz viszonyok felől tájékozott egyik tisztelt társunk közlése szerint az a Swerdlhoff, akitől ez az intézet nevét vette, az a kommunista agitátor volt, aki annak idején parancsot adott a szerencsétlen cári család meggyilkolására és az összes ülés nem volt hajlandó ezzel a kommunista intézettel a csereviszonyt elfogadni.” (MTA Könyvtár Kézirattára, könyvtári levelezés, 89/1926.)

Az „orosz viszonyok felől tájékoztatott tisztelt társ” figyelmét szerencsésen elkerülte, hogy a VOKSz épülete Moszkvában a Szverdlov téren állt, az Orosz Tudományos Akadémia pedig a Leninről elnevezett városban működött.

2. Az Akadémiai Könyvtár egyik legrégebb oroszországi kiadványa, a pétervári Akadémia 1778. évi Actá-ja.

Az ellenséges elfogultság szülte nyilvánvalóan a főtítkárra azon, 1927. április 8-án kelt levelét is, mely kérte a főkönyvtárnoktól az egyes szovjet intézményektől kapott művek értékének megállapítását, mivel írta „attól tartok, hogy a mi kiadványaink magasan felülmúlják értékben az ő kiadványaikat, amelyeknek nyelvi nehézség folytán sem tudjuk hasznát venni”. (MTA Könyvtára Kézirattára, könyvtári levelezés 117/1927.)

Szerencsére ez a politikai szűklátókörűség még a Horthy-korszakban sem tudta meggátolni az Akadémiai Könyvtár szovjet cserekapcsolatainak széleskörű kibontakozását. Már 1928-ban 23, 1938-ig 50 szovjet tudományos intézménnyel folytatott a könyvtár

többé-kevésbé rendszeres kiadványeserét. Az eddig említettekén kívül olyan nagy múltú és jóhírű intézmények szerepeltek a listán, mint a moszkvai egyetem, a moszkvai Akadémiai Könyvtár, Állami Múzeum, az Ukrán Tudományos Akadémia, a tartui, permi, minszki, rigai, vilnai, kazáni, leningrádi, odesszai egyetemek, az Észti Tudományos Akadémia, a leningrádi Ruszszkoe Geograficeszkoe Obszesztvo, az Insztitut Jazúka i Isztorii Literaturü, az Insztitut Vosztokovedenija és még sok más.

Méltán tekinthetjük egyedülállónak ezt a kiterjedt csereviszonyt az ellenforradalom 25 évében, amikor Magyarország még diplomáciai kapcsolatban sem volt a Szovjetunióval, a politikai és társadalmi életben a leglésebb diszkrimináció hangját üttették meg. A Magyar Tudományos Akadémia sajátos helyzetéből következett, hogy cserekapcsolatát a politikai szempontok ellenére fenn tudta tartani. Ezt a különleges helyzetet igazolják az 1935-ben kiadott folyóirat-lelőhelyjegyzék adatai. (*A budapesti könyvtárakba 1935. évben járó folyóiratok címjegyzéke*, — kiadta az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ, Budapest, 1935.) A néhány budapesti könyvtár közül, amelyek egyes szovjet folyóiratokkal és időszakos kiadványokkal rendelkeztek (például Statisztikai Hivatal Könyvtára, a Földtani Intézet Könyvtára) messze kiugrik az Akadémiai Könyvtár 25 olyan címmel, amely csak nála volt megtalálható. Természetesen megkapta továbbra is a Szovjetunió Tudományos Akadémiájától a *Dokladü és az Izvesztija* köteteit — ezek azonban más könyvtárakban is megtalálhatók voltak. Viszont csak itt voltak hozzáférhetőek például a *Jazük i Müslenie*, a *Zapiszki Insztituta Vosztokovedenija*, a *Trudü Insztituta Szlavjano-vedenija*, a *Bulletin de la Commission pour les Recherches du Soleil* c. leningrádi, a *Movoznavsztvo* c. kievi, a *Jahresbericht der Estnischen Philologie und Geschichte* c. tartui és még sok más folyóirat, köztük néhány természettudományi is.

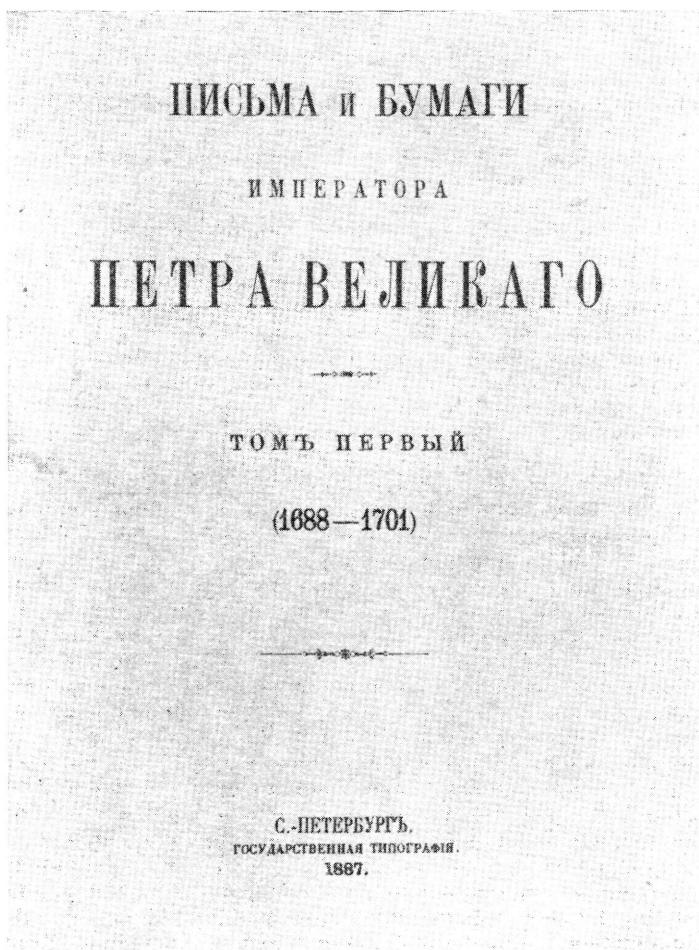
Nyilvánvalóan azonban ez a felsorolás sem lehetett teljes. Ennek legfőbb oka, hogy a feldolgozás ebben az időszakban szinte semmivel sem állt jobban, mint ötven évvel korábban. Számottevő volt a feldolgozatlan anyag mennyisége is, de még ennél is súlyosabbá tette a helyzetet, hogy maga az állomány katalogizálása a még HUNFALVIÉK által az 1860-as években megállapított, már a századforduló követelményeit sem kielégítő rendben történt. A szakok körülhatárolásának pontatlansága, az inventáriumok áttekinthetlensége, a sok hiányzó adat a lapokból álló katalógusban és más hibák miatt a könyvtár állományának nagy része teljesen feltáratlan és hozzáférhetetlen volt, bár SZINNYEI József főkönyvtárnok nagy erőfeszítéseket tett az áldatlan állapot megszüntetésére, a feldolgozatlan anyag felállítására és katalogizálására.

A Szovjetunióval kialakult kapcsolatnak a II. világháború és Magyarország hadbalépése vetett véget. Az utolsó könyvküldemény a Szovjetunióból 1941-ben érkezett a Könyvtárnak.

Budapest ostroma alatt az Akadémia igen veszélyes helyen álló épületét komoly károk érték. Különösen súlyosak voltak a sérülések a könyvtárnak a Dunára néző helyiségeiben. Ezt a részt ugyan szerencsére tűz nem érte (a fölötte levő termék kiégtek), de a könyvállványok összedőltek, a könyvek leborultak, kiszóródtak és a romok közé keveredtek a dobozokban őrzött katalóguslapok. Mindent törmelék és por borított. MELICH János főkönyvtárnok szerint például a Szláv Irodalom szakból minden ötödik könyv hiányzott. Magának a Könyvtárnak a helyreállításához is évek kellettek; az anyag újrendezését, az újjáépítést nagyon megnehezítette az Akadémia gazdasági alapjainak megrendülése, az infláció, a munakerőhiány. Súlyos terhet jelentett 1945–46-ban sokszor még a kötelezpéldányok portókölttségének fedezése is.

Ebben a könyvtárat csaknem szétzúllással fenyegető helyzetben az újjáéledés reményének legfőbb támaszai között kell nyilvántartanunk azt a 65, különböző országbeli tudományos intézményt, amely 1946-ban csaknem teljesen viszonzatlanul is elküldte kiadványait könyvtárunknak. Ebben az évben és még a rákövetkezőkben is az Akadémiá-

nak csupán néhány Hungarica Actája, később ezenkívül egy-két egyéb kiadványa jelent meg. Az 1947. június 8-i közgyűlésen VOINOVICH Géza főtktár erről így számolt be: „Könyvtárunk elveszti korszerű színvonalát; újabb művekkel való kiegészítése elmarad.

3. Nagy Péter iratainak első kötete. Szentpétervár, 1887.

Ötszáznál több külföldi tudományos intézettel álltunk kapcsolatban; a kapcsolat a leg-
többel felújult, számos intézmény rendszeresen küldi kiadványait, de mi nem tudjuk
viszonozni, így féltő, hogy a csere lassan abbamarad.” (*Akad. Ért.* 1947. LV. köt. 479.
füz. 15. p.) Bár az adatok pontatlanok, s a félelem sem teljesen indokolt, ez a beszámoló
az akkori súlyos problémákat mégis igen jól szemlélteti.

Az elsőként helyreállt cserekapcsolatok között ismét ott találjuk a szovjet tuda-
ományos intézményeket: a Szovjetunió Tudományos Akadémiáját, a jereváni Akadémija
Nauk Armjanszkoij SzSzR-t, a taskenti Középázsiai Egyetemet, a permi Biologicseszkij,
Insztitut-ot.

Ezekben az években egyre gyakrabban merült fel a Magyar Tudományos Akadémián belül is az igény a Szovjetunióval való tudományos kapcsolatok bővítésére. Elsőnek 1947-ben GREGOV történész-professzor akadémikust hívta meg előadás megtartására a magyar Akadémia, a későbbiekben az ilyen kezdeményezések száma fokozatosan nőtt.

A könyvtárban is hasonló törekvéseket tapasztalhattunk. Bár az állomány orosz és szovjet anyagának teljes felmérése még nem történhetett meg, máris megpróbálták pótolni egyes hiányokat: 1946-ban a Szovjet Tudományos Akadémiától a Szovjet Enciklopédia hiányzó köteteit kérték a meglévő 41 kötet kiegészítésére, majd 1947-ben az akkori moszkvai nagykövet közvetítésével kérték még ezen kívül az orosz klasszikusok (PUSKIN és GORKIJ) kiadásait, LENIN műveinek 40 kötetes kiadását, szótárakat, különösen USAKOV négykötetes szótárát.

1949-ben a Szovjet Műveltség Hónapja alkalmából az Akadémiai Könyvtár kiállítást rendezett az MTA orosz és szovjet tudományos kapcsolatainak történetéből. A kiállítást ismertető nyomtatott tájékoztató többek között közli, hogy a könyvtár 15 szovjet város 25 intézményével folytat csereviszonyt, s ezektől 92-féle időszaki kiadványt kap meg rendszeresen. Meg kell jegyezni, hogy ebben a számban már együtt szerepelnek a leningrádi akadémiai, egyetemi és a kievi egyetemi intézmények. (*Szovetszko-venegerszkaja vüsztauka v Biblioteke VAN—Szovjet-magyar kiállítás az MTA Könyvtárában, Budapest, 1949.*)

Az ilyen időközönként jelentkező, elszigetelt törekvéseknek az Akadémiát újjászervező XXVII/1949. t. c. vetett véget, amely az Akadémiát most már valóban a népi demokratikus Magyarország tudományos életének, az országban folyó tudományos kutató munkának irányítójává tette.

A Magyar Tudományos Akadémia átszervezése gyökeres változást hozott a könyvtár munkájában is. Az eredményekért azonban még harcolni kellett. 1952. május 17-én kelt jelentésében SCHER Tibor, a könyvtár igazgatója így számol be az 1951. évi cserekapcsolatokról:

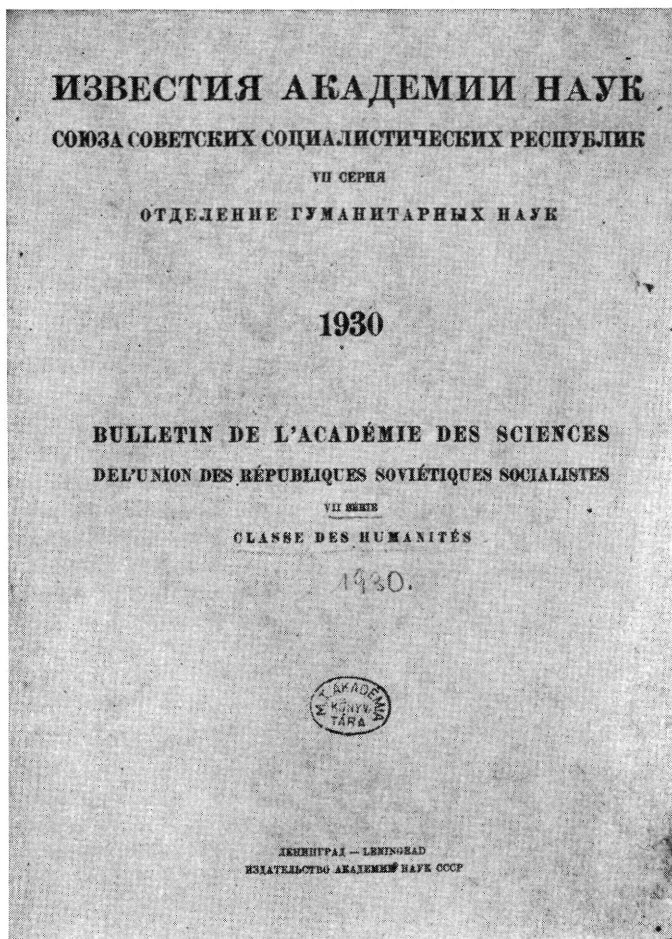
„Új munkamenetet és új munkamódszereket alkalmaztunk a külföld tudományos akadémiaival, illetve társulataival folytatott csere kiépítésében is. Aktív levelező tevékenységünk, az Acták hiányában cserébe kért más magyarországi anyag gyors beszerzése és továbbítása — általában a régi Akadémia ötletszerű, passzív cseretevékenységével szemben — a régi és új kapcsolatok céltudatos kiépítése jelentős eredményeket hozott: 1950-ben 480 külföldi tudományos intézettől 943 periodika érkezett be rendszeresen. 1951-ben 1022 intézettől 1559. (Ezen felül még 1208 önálló mű is befutott.) Az egész anyag értéke már eddig megközelíti a 12 000 dollárt, bár mintegy 450-féle, az 1951 csere anyagához tartozó kiadvány érkezése még csak ezután várható. — Cserekapcsolataink még eredményesebben alakulhattak volna, ha a részünkről küldött Acták rendszertelen és késedelmes megjelenése nem hátráltatta volna munkánkat.” (Akadémiai Levéltár 585/1952.)

Az ebben az évben beérkezett 1562 folyóirat között 211 volt szovjet. Rendszeres vásárlások útján is igyekezett kiegészíteni a könyvtár orosz és szovjet könyvanyagát: 1950—51-ben külön kollektora kutatta ebből a célból a moszkvai könyvkereskedéseket és antikváriumokat — sajnos nem sok eredménnyel, mivel a hiányzó könyvek már ott is elfogytak. Sok könyvet vásároltak a Horizont könyvesboltban is; néhány évig szovjet anyaga nagyobb részéhez vásárlással jutott a könyvtár.

Az Akadémia Elnöksége 1953-ban az addigi tapasztalatokat felmérve, a 715. B/1953. sz. határozatban fektette le a könyvtár további munkájának irányelveit. A gyűjtőkörre vonatkozó II. rész 3. pontja így szól: „Gyűjti a szovjet tudomány minden területén megjelenő újdonságokat és régebbi műveket; e téren a teljességről csak kivételesen és akkor is csak valamely akadémiai intézet javára mond le.” E határozat eredmé-

nyeként tehát végső soron az Akadémiai Könyvtárban és hálózatában minden tudományos értékű szovjet mű megtalálható lesz.

Egyre nagyobb jelentőségre tett szert az évek során ezért a csere, mint a szovjes könyvek és folyóiratok beszerzésének forrása. 1955-ben a Szovjetunió 69 tudományot

4. Izvesztija AN SzSzsZR. 1930.

intézményével folytattunk cserét, s a küldött 568 sorozat Actáért 422-féle folyóiratot és 1742 kötet könyvet kaptunk. A könyvtár igazgatósága örömmel jelentette, hogy a csere által „... olyan kiadványokhoz, amelyek könyvárusi forgalomba nem kerülnek, vagy ott már hozzáférhetetlenek, mint például az Örmény Akadémia által küldött, . . . XVIII. századi és XIX. század eleji petrográdi kiadványokhoz” — jutott a könyvtár. (1955. évi beszámoló jelentés, az MTA Könyvtár igazgatóságán.)

A Szovjet és a Magyar Tudományos Akadémia 1957. április 20-án kelt egyezménye a két akadémia közötti tudományos együttműködésről (az első, azóta évről-

évre megújított egyezmény) nem is tartotta szükségesnek, hogy változtasson a helyzeten. A II./8 pont kimondja: „A könyv- és folyóirat cserét, valamint a nemzetközi könyvköleszítés alapján történő könyvküldést egyfelől a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, másfelől a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Társadalomtudományi Alapkönyvtára valósítja meg közvetlen megállapodás alapján.” Ennek a már érvényben levő megállapodásnak alapján az Akadémiai Könyvtár a szovjet akadémiai kiadványokból két-két példányt kap saját és hálózata számára.

Az MTA Elnöksége időről időre megvizsgálja a Könyvtár cserekapcsolatainak alakulását. Legutóbb 1961-ben kért a Könyvtártól ezzel kapcsolatban nagyobb felmérést. A május 25.-i ülésen elfogadott elemzés a csere alapelveiként leszögezi, (csak az idevonatkozó pontokat idézzük): „1. Az akadémiaikkal, nagy tudományos társulatokkal és azokkal a tudományos központokkal, amelyek különös érdeklődést mutatnak a magyar tudomány és kultúra iránt, a cserét elsősorban tudományos kapcsolatnak tekinti. A csere küldemények egyenértékét ezekben az esetekben az általános nemzetközi gyakorlatnak megfelelően kevésbé mérlegeli. 2. A szocialista államok közötti cserét kölcsönös segítés nyújtásnak tekinti. A csere egyenleg pozitív vagy negatív volta az egymást segítő államok kiadvány szintjének viszonyát jelzi csak... 5. Az állami kulturális egyezmények és a szocialista államok akadémiai tudományos együttműködési egyezményeinek keretében folytatott csere az állami, illetőleg az akadémiai egyezmények kiegészítő része.” (MTA Könyvtár ig. irattár 337/1962.) Külön foglalkozik az elemzés az akadémiai kutató intézetek cseretevékenységével, ahol a hangsúly a tudományos együttműködésre esik; ezt a cserét egyébként az MTA Elnökének 3/1960. MTA/A. K. 2. sz. utasítása szabályozza.

Nyugodtan állíthatjuk az eddigiek alapján, hogy az Akadémiai Könyvtárnak Magyarországon egyedül álló orosz és szovjet tudományos könyvgyűjteménye van. Ezt igazolja az 1964. évi folyóirat lelőhely jegyzék is. (*Kurrens külföldi jolyóiratok a magyar könyvtárakban*, 1964. — Budapest, 1964. OSZK): több mint 100 olyan periodikus kiadványt sorol fel, amely csak az MTA Könyvtárában található meg. Nyilvánvalóan a Könyvtár gyűjteményének és a cserében szerzett tapasztalatainak elismerését jelenti az Országos Széchényi Könyvtárnak és a Budapesti Egyetemi Könyvtárnak az MTA Könyvtárával 1964-ben, a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Főosztálya kezdeményezésére kötött megállapodása, amely az Akadémiai Könyvtárt az általános nyelvészet és irodalom, tehát többek között a szlavisztika alapkönyvtárává is nyilvánítja.

Ma már szinte napról-napra bővül az MTA Könyvtára szovjet cserepartnerneinek száma. Jelenleg 62 város 152 intézményével áll kapcsolatban. Nehéz lenne a Szovjetunió térképén olyan tájat találni, ahova a Könyvtár ne juttatná el az Akadémia kiadványait, hírt adva a magyar tudományról.

SZ. GARAI JUDIT—ÚJHELYI GABRIELLA

Magyar nyelvű könyvkiadványok a Szovjetunióban a két világháború között. Az Oroszországban megjelenő magyar nyelvű lapokat már részben feldolgozták (lásd TERBE Lajos tanulmányait az OSZK 1958., 1959. és 1963. évkönyveiben); az Oroszországban, illetve a Szovjetunióban megjelent magyar nyelvű könyveket viszont eddig senki sem dolgozta fel rendszeresen. Míg a magyar nyelvű lapkiadás első példánya még 1917 december végén jelent meg Leningrádban (*Nemzetközi Szocialista*), könyvszerű kiadványok csak közel egy év múlva láttak napvilágot. A Nagy Októberi Forradalom hatása nyomán jelent meg 1918-ban az első magyar nyelvű füzet, mert azelőtti, oroszországi, magyar nyelvű könyvkiadásról nem tudunk, és ilyenek nincsenek nyoma sem a moszkvai sem a leningrádi könyvtárakban.

A Forradalom első éveiben, 1918—1921 között összesen 65 ilyen könyvkiadásról tudunk, míg 1917 és 1921 október 8. között 44 magyar nyelvű időszaki sajtótermék jelent meg. Ezeknek legnagyobb része 1917—1918-ban az Urálon-túli fogolytáborokban látott napvilágot. A fogolytábori lapokat — legtöbbször sokszorosított formában — néhány száz példányban készítették, ugyanakkor például a penzai *Világszabadság* 1920. júliusi száma húszezer példányban jelent meg, a moszkvai *Vörös Újság* példányszáma pedig átlag tizenkettőezer volt. A könyvkiadványoké ellenben kiadásenként átlag ezer, kétezer példány volt. 1940-ig összesen 143 kötetet adtak ki.

Az Oroszországban, illetve a Szovjetunióban megjelent magyar nyelvű könyvkiadásokat három csoportra oszthatjuk:

1. az 1918—1921. közötti kiadványokra;
2. a *Sarló és Kalapács* kiadványaira (1930—1934);
3. és a Nagy Honvédó Háború alatt megjelent kiadványokra (1941—1944).

A Sarló és Kalapács kiadványairól már több helyen írtak.¹ Ugyanúgy a második világháború idején megjelent kiadványokról is, amelyeket a Szovjetunióban Élő Külföldi Munkások kiadvállalata illetve az Idegennyelvű Irodalmi Kiadó adott ki. Jelen áttekintésünkben elsősorban a húszas években, a forradalom elindulásakor megjelent kiadványokkal foglalkozunk, majd a szocialista építés öt éves tervei alatti kiadásokkal, mert összefoglalásunknak elsősorban ez a célja.

A húszas évek első magyar nyelvű kiadványait mind ez ideig érthetetlen módon elhanyagolták kutatóink. Ennek okát talán abban kereshetjük, hogy ezek a kiadványok alig kerültek el hozzánk magyar területre, és legtöbbször nem is található könyvgyűjteményeinkben. Összeállításuk is csak úgy volt lehetséges, hogy a borítólapon és a különböző újságokban hirdetett kiadványjegyzékeket és terveket vettük figyelembe, így felkutatásuk elég körülményes volt. De éppen ez az izgalmas kutatási munka ösztönzött arra, hogy feltárjuk lehetőleg teljes egészében ezt a területet. Meg az, hogy az eddigi feltáró irodalomban kissé közönyösen vették ezeket a ma már mi tagadás, kissé elavult tartalmú sajtótermékeket, amelyeknek elsősorban csak könyvészeti érdekességük van. A jelenlegi műcsarnoki Szocialista könyv útja című kiállításon is összesen csak egy 1918-as ilyen moszkvai kiadás szerepel.

Ezért hisszük, hogy időszerű ennek a korszaknak is a pontos feltérképezése.

1918 tavaszán jelent meg Moszkvában a Kommunista Könyvtár, nyolcadrét nagyságban, füzetes sorozatban az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt magyar csoportja kiadásában, amelynek összesen hat száma látott napvilágot:

1. KUN Béla: *Mit akarnak a kommunisták?*
2. BUCCHARIN, Nikolaj: *Osztályharc és Forradalom Oroszországban.*
3. LENIN: *A harc útja.*
4. MARX Károly—ENGELS Frigyes: *Kommunista kiáltvány.* Ford. KUN Béla.
5. BUCCHARIN, N.: *A kommunisták (bolsevikiek) programja.*
6. *Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt programja.*

Ezeknek a kiadványoknak nagy részét a Tanácsköztársaság alatt Magyarországon újra kiadták, így tartalmi érdekességük alig van. A kiadványsorozatot KUN Béla szerkesztette.

1918 őszén indult Moszkvában ugyancsak KUN Béla kezdeményezésére a *Forradalmi Írások* sorozat, amelynek 17 számát, ugyancsak nyolcadrét nagyságban, szintén

¹ A Magyar Könyvszemle jelen számában BOTKA Ferenc ismerteti őket részletesen (Szerk.).

az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt magyar csoportja adta ki. Ebben a sorozatban is fűzött kiadványok jelentek meg, a 12. és 13. kiadvány számozás nélkül:

1. KUN Béla: *Kié a föld?*
2. SZAMUELY Tibor: *Milyen mély a papok zsebe?*
3. LIEBKNECHT Vilmos: *Pókok és legyek.* Ford. Nánássy György.
4. KUN Béla: *Ki fizet a háborúért?*
5. SZAMUELY Tibor: *Miért hullt le a cári korona?*
6. KUN Béla: *Mi a Tanácsköztársaság?*
7. KUN Béla: *Megszólal az akasztófaerdő.*
8. KUN Béla: *Kié a föld? 2. kiadás.*
9. *Kiáltvány Magyarország dolgozó népéhez.*
10. PANNOVA G. A.: *A zsákmány felosztása.* Ford. Rudnyánszky Endre.
11. SZAMUELY Tibor: *Mi történt Magyarországon?*
- [12] RUDNYÁNSZKY Endre: *Árulók tanácsai és munkástanácsok.*
- [13] RUDNYÁNSZKY Endre: *Politikai pártok Magyarországon.*
14. SZAMUELY Tibor: *Mi történt Magyarországon? 2. kiadás.*
15. KUN Béla: *Mi a Tanácsköztársaság? 2. kiadás.*
16. RUDNYÁNSZKY Endre: *Tanácsmagyarország gazdasági helyzete.*
17. RUDNYÁNSZKY Endre: *ugyanaz, bővített 2. kiadás.*

A tervezett 18. számot (KUN Béla: *A Tanácsköztársaság Magyarországon*) már nem adták ki, mert KUN Béla akkor már Magyarországra utazott.

A Tanácsköztársaság összeomlása után a magyar emigránsok már 1919 őszén megkezdtek kultúrmunkájukat Moszkvában, és újra megjelentették a Kommunista Könyvtárt, ezúttal számozatlan kiadásban. A kiadványokat felváltva hol Moszkvában hol Peterburgban (Leningrád), hol Jekaterinburgban nyomták 1919–1921 között, nyolcadrét nagyságban. Kiadója az Oroszországi Kommunista Párt Magyar Agitációs Osztályának Központi Irodája volt. A sorozatban a következő kiadványok jelentek meg, de hogy milyen sorrendben, az ma már meg nem állapítható:²

LENIN: *Megtartják-e a bolsevikok az államhatalmat?*

Az Oroszországi Tanácsköztársaság Alkotmánya.

Mit mond a III. Internacionálé a magyarországi proletárforradalomról? (ZINOVJEV és RADEK cikkei.)

A Kommunista Internacionálé vezérelvei és szervezeti szabályzata.

MARX Károly – ENGELS Frigyes: *Kommunista kiáltvány.* 2. kiadás.

BUCHARIN, Nikolaj: *Az átmeneti korszak gazdálkodása.* Első rész: *Az átalakulási folyamat általános elmélete.* (Moszkva 1921). A második rész nem jelent meg.

ZINOVJEV: *A kommunista párt szerepe a proletárforradalomban.* (A Kommunista Internacionálé II. világtalálkozóján tartott beszédéből.)

A kapitalista világ és a Kommunista Internacionálé. (1920.)

MILJUTIN, P. V.: *Szocializmus és mezőgazdaság.* (Jekaterinburg 1920.)

LENIN: *Állam és forradalom.* (Jekaterinburg, 1920. Granit kiadó.)

RUDNYÁNSZKY Endre: *A mi pártunk.* (Petrograd, 1920.)

BOGDANOV, A.: *Politikai gazdaságtan.* (Jekaterinburg, 1920. Granit) POGÁNY Antal ford.

Az Oroszországi Szocialista Szövetség Tanácsköztársaság alkotmánya. (1920)

A Kommunista Internacionálé kiáltványa.

SZÁNTÓ Béla: *Osztályharcok és proletárdiktatúra Magyarországon.* (Moszkva 1920)

KUN Béla: *Forradalomról-forradalomra.* (Moszkva 1920)

BUCHARIN, Nikolaj: *A cárizmus bukásától a burzsoázia bukásáig.* (Peterburg 1921)

BUCHARIN – PREOBRASZENSZKI: *A kommunizmus Abécéje.* (I. kiad. Moszkva, 1920, II. kiad. Jekaterinburg, 1921)

TROTZKI: *Terrorizmus és kommunizmus.* (Peterburg, 1921. Goszudarsztvennaja)

Összesen 19 kiadvány.

² A legtöbb kiadványon nem szerepel a fordító. A művek egy részét RUDNYÁNSZKY és a Lenin-intézet munkatársai fordították.

1920-ban, egyideig párhuzamos kiadásban jelent meg Moszkvában az egykori *Forradalmi Írások újabb sorozata*, amely 1922-ben szűnt meg. Ez számozatlan kiadásokban, nyolcadrét alakban jelent meg, fűzve, az Oroszországi Kommunista Párt magyar csoportjának gondozásában, a Tipográfia Internacional nyomásában, a következő sorrendben (csak néhány szám volt számozva):

1. BUCHARIN Nikoláj: *Az orosz proletárdiktatúra és a világforradalom*. Moszkva 1920.
2. LENIN: *A világhelyzet és a Kommunista Internacionálé feladatai*. (Megnyitó beszéde a II. világtalálkozó petervári ülésén, 1920. júl. 19-én.)
3. POGÁNY József: „*Úsd a zsidót!*”
RUDNYÁNSZKY Endre: *Mit akarsz a lengyel fronton? Vörös üzenet a Horthy-katonáknak*.
VARGA Jenő: *A magyar Tanácsköztársaság gazdasági szervezete*.
VARGA Jenő: *Koldus világ*.
VARGA Jenő: *A földkérdés a magyar proletárforradalomban*. (Jekaterinburg)
31. RUDNYÁNSZKY Endre: *Képeskönyv Horthy-oroszról*.
KAMENEV L. — ZINOVJEV, G.: *Lenin*.
10. KUN Béla: *Ézsau lencséje*.
KUN Béla: *A magyarországi munkásság a fehér terror alatt*.
MÁRKUS Pál: *Fehér terror Magyarországon*.
13. BUCHARIN, Nikoláj — RUDNYÁNSZKY Endre: *Hol az igazi szabadság?*
LENIN: *Gazdálkodás és politika a proletárdiktatúra idején*.
LUNACSARSZKI: *Marx Károly*.
RAAB Nándor: *Világínség*.
RUDNYÁNSZKY Endre: *Szamuely Tibor*.
18. RUDNYÁNSZKY Endre: *Vörös Magyarország*.
MÁRKUS Pál: *Szent István koronája*. (Novonikolajevszk)
ZINOVJEV, G.: *Az orosz forradalom és a nemzetközi proletáriátus*.
VARGA Jenő: *A proletárdiktatúra népgazdasági problémái. I. rész. A proletárállam földpolitikája*. (Omszk)

Összesen 21 kiadvány.

A Forradalmi Írások ezen kívül megjelent Peterburgban (Leningrádban) az Orosz Kommunista Párt magyar agitációs osztálya központi irodájának kiadásában is. 1921-ben, nyolcadrét alakban két újabb számmal, ezeket a Goszudarsztvennaja Tipografija nyomta:

KRITZMANN, L.: *A népgazdaság szervezete Tanácsoroszországban*. Ford. RUDNYÁNSZKY Endre.

VARGA Jenő: *A földkérdés a magyar proletárforradalomban*.

Ezzel be is fejeződött ez a korszak. A következő nyolc év múlva kezdődött, amikor a nyugati demokráciákból a Szovjetunióba kerültek az addig ott kallódó magyar emigránsok. Ennek a korszaknak egyik motorja HIDAS Antal volt.

Közben a Lenin-intézet közreműködésével elkezdtek LENIN válogatott munkáinak 12 kötetre tervezett magyar nyelvű kiadását, amelynek 1932—1939 között kellett volna megjelennie a Szovjetunióban élő külföldi munkások kiadóhivatalának gondozásában, nyolcadrét alakban. A sorozatból azonban csak a 3—4., 5., 7. és 10. kötet jelent meg, mert a lelkiismeretesen és minden korrekció nélkül sajtó alá rendező CzÓBEL Ernő olyan dokumentumokat is feltárt, amelyek hátrányosan mutatták be SZTÁLIN személyét. (Nem jelent meg az 1947-ben kiadott *A polgárháború évei a Szovjetunióban* c. sorozat első kötete sem. Ebben az időben, a harmincas évek elején kezdődött a személyi kultusz káros buriánzása.)

3. kötet: *Az 1905—1907-es forradalom*. Moszkva, 1933.
4. kötet: (ugyanaz folytatása) *A reakció és a fellendülés évei*. Moszkva, 1934.
5. kötet: *Az imperializmus és az imperialista háború*. Moszkva 1935.
7. kötet: *Az államról és a proletárdiktatúráról szóló tanulmányok*. Moszkva, 1932.
10. kötet: *A Kommunista Internacionálé*. Moszkva, 1933.

Mielőtt rátérnénk a *Sarló és Kalapács* könyvkiadói munkásságára, fel kell még jegyeznünk egy erőtlen próbálkozást 1923-ból. Moszkvában kiadták pár száz sokszorosított példányban a Moszkvai Ifjűmunkás Könyvtár füzeteit folyóirat nagyságban (2°). A sorozat mindössze néhány hónapig élt, és három száma jelent meg:

1. RADEK Károly: *Liebknecht Vilmos és Luxemburg Róza*.
2. *Kommunista gyermekfüzet*.
3. *A kommunizmus úttörői*.

HIDAS Antal, akinek Bécsben még a húszas évek elején megjelent a KMP kiadásában *Az ellenforradalom földjén* c. első verseskönyve, miután visszatért Magyarországra, és hogy letartóztatását elkerülje, 1925-ben a Szovjetunióban keresett menedéket. 1926-ban már részt vett a moszkvai Magyar Forradalmi Írók és Művészek Szövetsége megalakításában és ő az egyik szerkesztője a Forradalmi Írók Nemzetközi Szervezete folyóiratának. Így szinte magától értetődő, hogy a húszas évek végén rábízta a Szovjetunióban élő magyar nyelvű dolgozók folyóiratának, a *Sarló és Kalapács*nak szerkesztését, mely egyben az Internacionalisták Bajtársi Szövetségének is hivatalos közlönye. (Az első években a felelős szerkesztői tisztet MÜNNICH Ferenc töltötte be. A szerkesztőbizottságban BOKÁNYI Dezső, CHLEPKÓ Ede, GAVRÓ Lajos, GARASIN Rudolf, GYÖNGYÖS Iván, HAJDU Pál, HIDAS Antal, ILLÉS Béla, JANCsik Ferenc, KUN Béla, LIPPAY Zoltán, MAGYAR László és ZALKA Máté foglaltak helyet. Ez a névsor azért fontos, mert ugyanez a szerkesztőbizottság foglalkozott a lap mindkét könyvsorozatának lektorálásával.)

A *Sarló és Kalapács* „új fegyvereket a magyar kommunisták kezébe!” jelszóval már 1930-ban elindította a *Sarló és Kalapács könyvtára*, majd 1932-ben a *Sarló és Kalapács kiskönyvtára* c. sorozatokat és ugyancsak 1932-ben külön sorozat-felirat nélkül a *Sarló és Kalapács* szépirodalmi sorozatát. Ezeket a kiadványokat a Szovjetunióban élő külföldi munkások kiadvállalata adta ki 8° és kis 8° nagyságban, többnyire színes borítóval.

A *Sarló és Kalapács könyvtár*ában hét mű jelent meg számozott, sorozati jelöléssel és huszonegy számozatlan munka, összesen 27 könyv-füzet. A Kiskönyvtárban hat számozott mű, a szépirodalmi sorozatban nyolc számozatlan. A *Sarló és Kalapács* kiadásában tehát összesen 40 kötet látott napvilágot.

A *Sarló és Kalapács* könyvtárában:

1. LENIN: *Az imperialista háborúról*. 1930.
2. MÜNNICH Ferenc: *A szocialista építés öt éves terve*. 1930.
3. LENIN: *Hogyan építsük a pártot. A szervezeti kérdésekről*. 1930.
REED, John: *Tíz nap, mely megrengette a világot*. Ford. Acél Pál. 1931.
6. BALOGH János—RÉVÉSZ Imre: *Az épülő szocializmus*. 1930.
PJATNICKI: *Egy bolsevik feljegyzései*. Ford. Madarász Emil. 1932.
7. LENGYEL József: *Visegrádi utca. Történelmi riport*. 1931.
LENIN: *A burzsoádemokratikus és proletárforradalomról*. 1930.
MOLOTOV: *Harc a szocializmusért — harc a békéért. Beszámoló a VI. kongresszuson. Az öt éves terv negyedik — befejező éve*.
MADARÁSZ Emil: *Szovjethajók. Versek*. 1933.
12. SZAMUELY Tibor: *Riadó. Válogatott forradalmi írások*. 1933.
LENIN: *Az imperialista háborúról*. [Újabb kiadás.]
KRUPSZKAJA: *Leninről. 1—2. kötet*. Ford. Balogh János.
HAJDU Pál: *Első Szovjetmagyarország*.
LEBEGYEV: *A Pireneusok lángokban*. 1931.
ZETKIN Klara: *Emlékezések Leninre*. Ford. Lengyel József.
SZTÁLIN: *A bolsevizmus alapvető problémái. A falusi munkáról*.
KRUPSZKAJA: *A második öt éves terv. A XVII. pártkonferencia anyaga*.
SZTÁLIN: *Szocialista fellendülés — kapitalista világválság. Beszámoló a XVI. pártkongresszuson*.

LIPPAY Zoltán: *A leszerelési konferencia kulisszái mögött.* 1932.
 KOMJÁT Aladár: *Mindent akarunk.* 1931.
 SZTÁLIN: *Az első öt éves terv eredményei.* 1933.
A forradalmi kivezető útért — az imperialista háború ellen.

A KIVB XI. ülésének határozatai: *A népgazdaság 1932. évi terve.* 1932.

18. *A második öt éves terv.* 1932.

A Sarló és Kalapács kiskönyvtárában:

1. HIDAS Antal: *Sűrű csillagos az ég.*
2. ZALKA Máté: *Nem olyan könnyű.*
3. MADARÁSZ Emil: *Grózní, a diadalmas.*
4. ROMÁN János: *Csak egy négerrel kevesebb.*
5. BALOGH János: *Két szovjetgép.*
6. ILLÉS Béla: *Nem mese.*

A szépirodalmi sorozatban:

KISS Lajos: *Vörös város.* 1–2. kötet. 1931–1933.
 HIDAS Antal: *Folyik a pör.* (Versek.)
 ILLÉS Béla: *Ég a Tisza.* 1–2. kötet. 1930–1933.
 FAGYEJEV: *Tizenkilenc partizán.* 1932.
 ZALKA Máté: *A hadjárat vége.* Elbeszélések. 1931.
 MADARÁSZ Emil: *Csuhajda Pál harca.* Novellák.
 KAHÁNA Mózes: *A Kárpátok alatt.* Elbeszélések. 1932.

Tervbevett, hirdetett, de meg nem jelent kiadványok:

ERDE: *A szociál-intervensek ellenforradalmi mensevik pártja* (Balogh János fordításában.)
A Komintern XII. plenáris ülésének tézisei. (Dornbusch Richard ford.)
 MAGYAR Lajos: *A Komintern az agrárkérdésről.*³
 BOKÁNYI—HAJDU: *A magyarországi munkásmozgalom története.*³
 SIK Endre: *Politikai Abécé.*
 SZTÁLIN: *A bolsevizmus alapvető problémái.* (Münnich Ferenc ford.)
 SIK Endre: *Politikai Abécé.*
 SZTÁLIN: *A bolsevizmus alapvető problémái.* (Münnich Ferenc ford.)
 KUN Béla: *A magyarországi proletárforradalom története.*
A Komintern és a Profintern a szakszervezeti kérdésről. Szerk. Biró K.³
 LENGYEL József: *Egy a seregből.* Regény.
 MADARÁSZ Emil: *A zöld káder.* Novellák.
Magyar forradalmi daloskönyv, kottákkal. Összeállította: HIDAS Antal.³

A következő néhány év a személyi kultusz légkörében némán telt el. Végülis összekovácsolódott az az új „garnitúra” (RÁKOSI, GERGELY, LUKÁCS György, GÁBOR Andor, BALÁZS Béla stb.), akik azután a népfront korszakában újra elindították az *Új Hanggal* a magyar kulturális tájékoztatás életét.

A fenti felsorolásokon kívül azonban külön-külön megjelentek különböző kiadványok. Ezek közül felemlítjük a következőket:⁴

³ A harmincas évek végén mégis megjelentek, de külön kiadásban.

⁴ A külön meg nem jelölt kiadásokat a Szovjetunióban élő külföldi munkások kiadóhivatala, Moszkva—Leningrád adta ki.

- A II. Internacionálé a proletárbíróóság előtt. Hogyan vesznek részt a szocdemek a Szovjetunió-ellenes háború előkészítésében.* Ford. HAJDU Pál. Moszkva, 1931. Internacionalista Bajtársi Szövetség kiad.
- Hogyan készítik elő a háborút a Szovjetunió ellen.* Moszkva, 1931. Ford. HAJDU Pál.
- DIETRICH: *Háború Kínában, intervenció, világháború.* Moszkva, 1932. Izdatelstva Inoszt-rannih Rabocsih kiad.
- HIDAS Antal: *A gyarmatok kiáltanak.* Versek. Moszkva, 1932.
- SZERAFIMOVICS: *A vasáradat.* Regény. Ford. Madarász Emil. Moszkva, 1932.
- BIRÓ Károly: *A forradalmi szakszervezeti munkás vezérfonalai.* Moszkva, 1933.
- BOBROVSZKÁJA: *Ismerytékek meg őket.* Moszkva, 1933. Sarló és Kalapács kiad.
- KUN Béla: *A II. Internacionálé bomlása.* Moszkva, 1933.
- MOLOTOV: *Az ötéves terv befejező éve.* Moszkva, 1933.
- NEMO: *Holnap újra háború.* Moszkva, 1933. A Sarló és Kalapács kiad.
- Levente a leventékhez a leventékről.* Moszkva, 1933.
- KAHÁNA Mózes: *Taktika.* Regény. Moszkva, 1933.
- KARKÁS Frigyes: *Mindenféle emberek . . .* Elbeszélések. Moszkva, 1933.
- FODOR János: *Szovjetgyár.* Moszkva, 1934.
- KUN Béla: *Egységakció — a legégetőbb kérdés.* Moszkva, 1934.
- MARX — ENGELS: *A szocialista programról.* Szerk. Czóbel Ernő. Moszkva, 1934?
- Sztálin elvtárs beszámolója a XVII. pártkongresszuson.* Moszkva, 1934.
- GERGELY Sándor: *Pereg a dob.* Regény Moszkva, 1934.
- DIMITROV: *A munkásosztály a fasizmus ellen.* (Beszéd a Kommunista Internacionálé VII. világkongresszusán. Zárszó a napirend 2. pontjához. Moszkva, 1935.
- VISINSZKI: *Vádbeszéd a trockista — zinovjevista terrorista központ pörében.* Moszkva, 1936.
- KUN Béla: *Marx.* Előadás. 1933.
- BEBRITS Lajos: *Tisztelt elvtárs.* 1935.

Ezenkívül természetesen számos, aktuális kérdéseket közlő broszura is megjelent, amelyeknek felsorolása ma már időszerűtlen.

Tudomásunk van még arról, hogy több magyar író: ILLÉS Béla, GERGELY Győző, HIDAS Antal, ZALKA Máté stb. írásai és regényei orosz nyelven is megjelentek a két világháború között a különböző állami kiadóknál Moszkvában, Leningrádban, Kijevben és a Kárpát-ukrajnai városokban.

Közvetlenül a második világháború előtt és a Nagy Honvédő Háború alatt megjelenő nagyszámú propaganda kiadvány, már széles körökben vált ismerté. Így ezeknek pontos felsorolását nem tartjuk szükségesnek. Ismertetésüket egy következő közleményre tartjuk fenn.

TISZAY ANDOR

A Sarló és Kalapács Könyvtára (1930—1933). A húszas évek végén alapvető változások következtek be a hazai és a nemzetközi életben. Véget ért a kapitalizmus ideiglenes stabilizációja, s egy minden eddiginél mélyebb gazdasági válság körvonalai kezdtek kibontakozni. A Szovjetunióban befejeződött a népgazdaság helyreállításának időszaka, napirendre került az ország erőteljes iparosítása, s hozzákezdtek a mezőgazdaság szocialista átalakításához is. Mindez együttvéve a nemzetközi munkásmozgalom megerősödését, a forradalmi erők nagyméretű aktivizálódását eredményezte.

Ilyen körülmények között látott napvilágot 1929 decemberében Moszkvában, a *Sarló és Kalapács* c. folyóirat első száma. A Budapesten megjelenő 100% (1927—1930), a bécsi *Új Március* (1925—1933) és a romániai *Korunk* (1926—1941) mellett a KMP politikai orgánuma új erőket tudott mozgósítani, és sajátos módon, sajátos feladatokkal kapcsolódott be a párt ideológiai munkájába.

A *Sarló és Kalapács* megindulásakor többféle funkciót látott el. Mindenekelőtt a Szovjetunióba került magyar emigráció számára biztosított megfelelő sajtóforumot.

Hasábjain elsősorban a moszkvai emigránsklubban létrejött munkáslevező kör,¹ valamint a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériuma mellett működő volt internacionalisták Bajtársi Körének tagjai publikáltak.² A lap *Proletárvirodalom* c. mellékletében pedig magyar nyelvű forradalmi írók és művészek alkotásai láttak napvilágot.³

Az emigráció összefogása és összetartása mellett azonban a *Sarló és Kalapács* arra is törekedett, hogy kapcsolatot teremtsen a hazai mozgalommal, hogy ideológiai és anyagi támogatásban részesítse az itthon maradtakat, hogy egységbe forrassa a történelem által szétszórta, széttagolt kommunista erőket.⁴ Hiszen a folyóirat minden egyes száma — illegális úton — Magyarországra is eljutott, s szép számmal akadt olvasója, előfizetője a csehszlovákiai, németországi, franciaországi és különösen az amerikai magyarság, illetve emigráció soraiban.

A *Sarló és Kalapács* munkatársai azonban nemcsak folyóiratot jelentettek meg. A szerkesztőség a lap sajtó alá rendezése mellett egy jelentős — politikai és szépirodalmi műveket tartalmazó — könyvsorozat összeállítására is vállalkozott. A sorozatban, amely a *Sarló és Kalapács Könyvtára* címet viselte, évente átlag 10–12 kiadvány látott napvilágot; s 1930 és 1933 között összesen 46 kötete hagyta el a sajtót.

A folyóirat és a könyvsorozat között bizonyos munkamegosztás alakult ki. A lap előnyben részesítette a könnyebb, publicisztikai hangot; a politikai kérdések népszerű, közérthető tolmácsolását tartotta feladatának. A könyvsorozat viszont nagyobb lélegzetű, összefoglaló munkák kiadását szolgálta, nemegyszer adott helyet elvi, elméleti jellegű kiadványoknak.

A *Sarló és Kalapács Könyvtárának* 46 kötete közül 21 tudományos, illetve politikai jellegű. E kiadványok sorában mindenekelőtt azokat az elvi jelentőségű munkákat szeretnénk megemlíteni, amelyek szorosan kapcsolódtak a KMP előtt álló stratégiai és taktikai feladatokhoz. E művek sorát LENIN *Hogyan építsünk pártot?* (1930) c. munkája nyitja. Az általa érintett problémakör szerves folytatását alkotják *Az imperialista háborúról* (1930) és *A burzsoá demokratikus és a proletárforradalomról* (1930) c. ugyancsak Lenintől származó kötetek.⁵ E könyvek akkori aktualitása összefügg a magyar pártban folyó vitákkal (mi legyen a mozgalom stratégiai célja: a polgári demokratikus vagy a szocialista forradalom? stb.), az illegális pártépítés bizonyos nehézségeivel és a Szovjetunió ellen irányuló

¹ A kör 1925-ben alakult. Megalapítója HAJDÚ Pál volt. 1929-ben a kör vezetését BALOGH János vette át, mivel HAJDÚ lett a *Sarló és Kalapács* felelős szerkesztője. — A moszkvai munkáslevezők a folyóirat megjelenése előtt főleg a csehszlovákiai és az amerikai magyar nyelvű pártsajtóba (*Munkás, Új Előre*) küldték el írásaikat.

² A Bajtársi Kör 1929 áprilisában alakult. Tagjai összegyűjtötték a polgárháború harcainak dokumentumait, visszaemlékezéseket írtak, s átadták azokat a Vörös Hadsereg Székházában levő múzeumnak. (A magyar vonatkozású cikkek nagy része a *Sarló és Kalapácsban* is megjelent.) A kör vezetősége a következőkből állt: GAVRO Lajos, JANCSEK Ferenc, KATONA János, KIDÁIS Viktor, KUN Béla, LUKÁCS József, MÜNNICH Ferenc, PAPP József, SUGÁR Andor és ZALKA Máté.

³ A Magyar Nyelvű Forradalmi Írók és Művészek Szövetsége 1926 januárjában alakult. Titkára HIDAS Antal volt. A szövetség többségét a RAPP (Orosz Proletárirók Szövetsége) magyar szekciójának tagsága alkotta. A *Sarló és Kalapács* megindulásakor a következő írók voltak a tagjai: BARTA Sándor, HIDAS Antal, ILLÉS Béla, KARIKÁS Frigyes, KISS Lajos, LÁNYI Sarolta, MADARÁSZ Emil, MATHEKA János, UJVÁRI Erzsébet és ZALKA Máté. A további évek során még GERGELY Sándor és KAHÁNA Mózes.

⁴ L. KUN Béla: *Fordulópont a KMP-ben — fordulópont az emigrációban*. *Sarló és Kalapács*. 1929. 1–2 sz. 1–2. l.

⁵ A *Hogyan építsünk pártot* és *A burzsoádemokratikus és proletárforradalomról* c. köteteket DORNBUSCH Richárd, *Az imperialista háborúról* c. kötetet RABINOVICS József fordította. DORNBUSCH Richard, pedagógus, a húszas években KUN Béla titkára volt; később a Kominternben dolgozott. RABINOVICS József nyomdász volt, a harmincas évek elején a Vörös Szakszervezeti Internacionáléban tevékenykedett.

új háborús előkészületekkel. — E háború ellenes harc jegyében jelentek meg a sorozatban LIPPAY Zoltán: *A leszerelési konferencia kulisszái mögött* (1932) és NEMO: *Holnap újra háború* (1933) c. füzetei,⁶ valamint a Kommunista Internacionale *A forradalmi kivezető útért — az imperialista háború ellen* (1931) c. határozata.⁷

A mozgalom gyakorlatát elméletileg megalapozó kiadványok közé sorolható BIRÓ Károly *A forradalmi szakszervezeti munka vezérfonala* (1932) c. kötete is, amely a Komintern és a Vörös Szakszervezeti Internacionálé különböző határozatainak a felhasználásával készült.⁸

A *Sarló és Kalapács Könyvtár*ban megjelent munkák egy másik csoportja a Szovjetunióban folyó építőmunka bemutatását, népszerűsítését szolgálta. Közülük ki kell emelnünk MÜNNICH Ferenc, illetve BALOGH János és RÉVÉSZ R. Imre könyveit. MÜNNICH Ferenc: *A szocialista építés ötéves terve* (1930) címmel készített összeállítást. BALOGH és RÉVÉSZ pedig képekkel gazdagon illusztrált riportázst állított össze (*Az épülő szocializmus*, 1930) az ország új ipari és mezőgazdasági létesítményeiről (moszkvai Dinamo-gyár, Angara művek, sztalingrádi traktorgyár, Turkesztán — Szibériai vasút, a Rosztov melletti Gigant szovhoz stb.), valamint a szocialista rend kulturális intézkedéseiről. E munkák közé kell sorolnunk SZTÁLIN és MOLOTOV beszámolóit a XVI. párt-, illetve a VI. szovjet kongresszusról,⁹ valamint az első és második ötéves tervet ismertető dokumentumokat.¹⁰

Külön kell szólnunk a *Sarló és Kalapács Könyvtár*ának azokról a kötetéről, amelyek a forradalmi hagyományok kialakítását és ápolását szolgálták. KUN Béla MARX-ról írt halálának 50 éves évfordulója alkalmából.¹¹ O. PJATNICKIJ: *Egy forradalmár feljegyzései* (1932) c. memoárja a februári forradalomig örökíti meg az illegális pártmunkában eltöltött évek emlékeit.¹² A sorozatban megjelent John REED: *Tíz nap, amely megrengette a világot* (1931) c. ma már közismert riportkönyve,¹³ valamint KRUPSZKAJA és Klara ZETKIN visszaemlékezései LENINRE.¹⁴ A magyar Tanácsklztsárság belső problémáit, nemzetközi jelentőségét SZAMUELLY Tibor *Riadó* (1933) c. cikkgyűjteménye világítja meg.

A politikai jellegű művek sorát LEBEGYEV és DIETRICH művei zárják. LEBEGYEV *A Pyreneusok lángokban* (1931) címmel a spanyolországi forradalmi mozgalomról, DIETRICH pedig a kínai nép felszabadító harcáról írt (*Háború Kínában* (1932)).

A *Sarló és Kalapács Könyvtár*ának szépirodalmi sorozata 26 kötetet tartalmaz. A sorozat jelentősége abban áll, hogy megközelítő teljességgel foglalja össze mindazt, amit a húszas és harmincas évek fordulóján emigrációs irodalmunk létrehozott. E kiadványok magyar nyelven való megjelenése nagyon sokat jelentett a maga idejében. Szocialista írónk az emigráció kezdetén kevés közlési lehetőséggel rendelkeztek. Műveik többnyire csak oroszul vagy németül jelenhettek meg. Magyar nyelvű kézírataik nagy

⁶ LIPPAY és NEMO munkái leleplezték a Népszövetség genfi leszerelési konferenciájának eredménytelen ülésezeit, leírták Japán Kína elleni agresszióját, adatokat közöltek nagyhatalmak fegyverkezésének egyre fokozódó üteméről. Nemo — valószínűen MAGYAR Lajos álneve.

⁷ A határozatot az Internacionálé Végrehajtó Bizottságának XI. ülése hozta.

⁸ BIRÓ Károly — RÉZ Andor álneve.

⁹ SZTÁLIN: *Szocialista fellendülés — kapitalista világválság* (1930), MOLOTOV: *Harc a szocializmusért — harc a békéért* (1931). Mindkét mű fordítója DORNBUSCH Richárd volt.

¹⁰ Sz. n.: *Az ötéves terv negyedik, befejező éve* (1932), Sz. n.: *A második ötéves terv*. A XVII. pártkonferencia anyaga (1932).

¹¹ MARX. KUN Béla előadása a Kommunista Ifjúságunk Internacionálé Központi Végrehajtó Bizottsága plenumán (1933).

¹² Fordítója MADARÁSZ Emil volt.

¹³ A kötet fordítói ACÉL Pál és NAGY Ábel voltak.

¹⁴ N. K. KRUPSZKAJA: *Leninről*. Fordította BALOGH János (1932), Klara ZETKIN: *Emlékezések Leninre*. Ford. LENGYEL József (1932).

része az íróasztalfiókokban hevert, s csupán időnkint tudtak azokból valamit a cseh-szlovákiai, franciaországi vagy az amerikai pártsajtóban: a *Munkásban*, a *Párisi Munkásban* vagy az *Új Előrében* elhelyezni. Igaz, 1923 és 1926 között sikerült a KMP-nek *Munka és Tudás Könyvtára* címmel egy kisebb sorozatot megjelentetnie Bécsben, illetve Berlinben. Ebben azonban csak egyetlen eredeti szépirodalmi mű található, HIDAS Antal *Az ellenforradalom földjén* (1925) c. verseskötete.¹⁵

A *Sarló és Kalapács Könyvtár* szépirodalmi sorozatának első kötetén szintén HIDAS Antal nevével találkozunk. A *Folyók a pör* (1930) HIDAS politikai költészetének legjavát nyújtja: azokat az expresszionisztikus verseket, amelyeket célratörő meggyőződés, közvetlen agitatív szándékok fűtöttek. E kötet szerves kiegészítője a néhány évvel később megjelent *A gyarmatok kiáltanak* (1933) c. gyűjtemény, amelyben azonban a szocialista meggyőződés heve már áttételesebben, s bizonyos fokig magasabb művészi színvonalon érvényesült.¹⁶ — Ezzel a hangvétellel rokon KOMJÁT Aladár lírája, amellyel *Mindent akarunk!* (1931) c. válogatásában találkozunk. Verssorait, költői képeit, fehéren izzó belső tűz olvasztja megbonthatatlan egységbe.

A prózai művek sorát ILLÉS Béla háromkötetes regénye, az *Ég a Tisza* (1930, 1932, 1933) nyitotta meg, amelynek számottevő nemzetközi sikere volt a maga idejében, s nem kis szerepet játszott abban, hogy a világ haladó közvéleménye előtt ismertté és megbecsültté legyenek a magyar Tanácsköztársaság történelmi érdemei.¹⁷ 1919 témakörét számos kötet folytatta: LENGYEL József érdekes, a film montázstechnikáját alkalmazó visszaemlékezése, a *Visegrádi utca* (1931), KARIKÁS Frigyes ízes nyelven megírt elbeszélésgyűjteménye, a *Mindenféle emberek* (1933) és KISS Lajos *Vörös város* (1931, 1933) c. kétkötetes regénye.

BALOGH János, MADARÁSZ Emil és ZALKA Máté elbeszélései az emigráció belső életébe nyújtanak bepillantást, s helyenként a szovjet élet ábrázolására is kísérletet tesznek.¹⁸ — BARTA Sándor *Nincs kegyelem* (1933) c. regényének és KAHÁNA Mózes írásainak tárgya az illegalitás. A föld alá szorított és rendkívül veszélyes körülmények között harcoló párt belső munkájának a megmutatása különösen KAHÁNA elbeszéléseiben (*Kárpátok alatt*, 1932) és *Taktika* (1933) c. regényében sikerült.

A szépirodalmi sorozat két szovjet művet is megjelentetett: FAGYEJEV *19 partizán* (1931, mai címe: *Tizenkilencen*) és SZERAFIMOVICS *Vasáradat* (1932) c. regényét. Mindkét könyv fordítója MADARÁSZ Emil volt.

Befejezésül szólnunk kell még az ún. „kiskönyvtár” sorozatról is. Tulajdonképpen ez is a *Sarló és Kalapács Könyvtár*hoz tartozik, csupán kiadványainak terjedelmében tér el a sorozat más tagjaitól. E kis 1–2 ívnyi füzetek többsége riport, leírás: a Szovjet-

¹⁵ A sorozat a következő kötetekből állt: LENIN: *Marx Károly* (1923), J. LIBEGYINSZKIJ: *Egy hét* (1923), MARX—ENGELS: *A kommunista kiáltvány* (1923), A. BLOK: *A tizenkettő* (1923), PLEHANOV: *A marxizmus tudományos problémái* (1923), ENGELS: *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig* (1924), LENIN: *Harc a diktatúráért* (1924), *A Kommunista Internacionálé alapkövei* (1924), HIDAS Antal: *Az ellenforradalom földjén* (1925), SZTÁLIN: *Lenin és a leninizmus* (1925), LENIN: „Baloldaliság”, *a kommunizmus gyermekbetegsége* (1926). LIBEGYINSZKIJ regényét MAGYAR Lajos, BLOK elbeszélőkölteményét LÁNYI Sarolta fordította.

¹⁶ A kötet szimbolikus értelmű. Látszólag az afrikai és ázsiai gyarmati népek elnyomatását ostorozza. Valójában minden egyes sora a magyar „gyarmat”, a magyar fehérterror ellen tiltakozik.

¹⁷ A regény népszerűségére jellemző, hogy rövid időn belül 22 nyelvre fordítják le, tíz orosz kiadásának példányszáma meghaladja a félmilliót.

¹⁸ BALOGH János: *Szerencsés nap* (1932), MADARÁSZ Emil: *Csihajda Pál harca* (1932), ZALKA Máté: *A hadjárati vége* (1931). Itt említjük meg még MADARÁSZ Emil: *Szovjethajók* (1933) c. verseskötetét is.

unió nevezetesebb építkezéseit népszerűsíti.¹⁹ Van közöttük egy daloskönyv, amely HIDAS népdalvariációit és munkásmozgalmi indulóit gyűjtötte egybe (*Sűrű csillagos az ég*, 1932) és két prózai kötet, amely egy amerikai munkásíró, ROMÁN János és ZALKA Máté egy-egy hosszabb elbeszélését tartalmazza (*Csak egy négerrel kevesebb*, 1932 — *Nem olyan könnyű*, 1932).

A *Sarló és Kalapács Könyvtárában* megjelent művek elvitathatatlanul hasznos és előremutató szerepet játszottak szocialista irodalmunk fejlődésében, kialakulásában. Gazdag tapasztalatokkal szolgáltak a szocialista téma irodalmi feldolgozása, megjelenítése terén. Kísérleteik és eredményeik nélkül nem tudott volna továbblépni, elmélyülni a későbbi évek szocialista művészete.

Igaz, e kor egész irodalmi termésén, s a politikai jellegű kiadványokon különösen, erősen érezni a párt egykori irányvonalát jellemző balos felfogást: a szocialista erők bizonyos túlbecsülését, a szövetségi politika elhanyagolását, időnként szektásságba átcsapó elzárkózást stb. stb. Ez azonban — a legtöbb esetben — nem egyéni hiba, e balosság rányomta bélyegét az egész nemzetközi mozgalomra, s csak évek múltán, a népfőnt politika meghirdetése után kezdett feloldódni.

A *Sarló és Kalapács Könyvtárában* megjelent szépirodalmi művek java termése ma már közismert. Némelyikük több kiadást is megért, jelöl annak, hogy olvasóközönségünk megszerette és befogadta őket.

A művek tehát végleg házára találtak. — De mi a sorsa eredeti, első kiadásainak?

Sajnos szomorú. E kötetek a Szovjetunióban Élő Külföldi Munkások Kiadóvállalatánál jelentek meg,²⁰ átlagosan 3000—3500 példányszámban. Ebből természetesen nagyon kevés jutott el Magyarországra, különösen közkönyvtárainkba. Moszkvában volt ugyan kötelezpéldány szolgáltatás, de a Lenin Könyvtár katalóguscéduláinak tanulsága szerint, ennél a kiadványtípusnál, úgy látszik, nem vették szigorúan. A fentebb ismertetett 46 kiadvány közül jó néhányról csak a *Sarló és Kalapács* c. folyóirat hírdetéseiből van tudomásunk.

Ez a körülmény szemléltetően érzékelteti, milyen nagy szükség lenne felszabadulás előtti szocialista könyvkiadásunk módszeres feldolgozására. — S természetesen nemcsak a *Sarló és Kalapács Könyvtárára* vagy a Szovjetunióban kiadott egyéb művekre gondozunk. Fel kellene mérni és végre össze kellene gyűjteni a két világháború közti egészbaloldali emigráció — a bécsi, a franciaországi, az amerikai stb. — könyvkiadását, folyóirat-irodalmát, sajtóját.

A sok küzdés és áldozat árán kiadott művek csak így válnának véglegesen és visszavonhatatlanul a nemzet tulajdonává.

BOTKA FERENC

Ligeti Károly 1917. május 1-i beszéde az ivanovo-voznjeszenszki Izvesztyijában.

1917. februárjában, mikor a cári rendszer bukásával Oroszországban az állami hatalom a polgári szellemű Ideiglenes Kormány kezébe került, a forradalmi erők a frissen alakult Munkás és Katona Küldöttek Tanácsaiban szervezkedtek. Ezek közül a

¹⁹ ILLÉS Béla: *Nem mese* (1932) a Dnyeprogesz monumentális építómunkájáról szól, BALOGH János: *Két szovjetgép* (1932) a traktorgyártás és az öntőipar eredményeiről tudósít, MADARÁSZ Emil: *Gróznii a diadalmas* (1932) a Káspi tenger menti olajkitermelés és finomítás fejlődését ismerteti.

²⁰ A kiadóvállalat 1929-ben alakult. Szervezetileg különböző nyelvű szekciókból állt. A magyar szekció egyike volt a legtevékenyebbeknek; 1945-ig hozzávetőlegesen 100—120 művet tudott megjelentetni.

petrográdi, amely ekkor vezető szerepet játszott, országos jelentőségű lapot indított *Izvesztija Szovjeta Rabocsik i Szoldatszkih Deputatov* címmel. Hasonló című lapot Ivanovo-Voznyeszenszkben is adtak ki már 1917 május elejétől kezdve. Ez utóbbi lap 1917. május 10-i számában (ez volt a 2. szám) részletes beszámoló jelent meg a Moszkva környéki ipari város május 1-i munkásünnepének lefolyásáról. Ezen a napon — a cikk szerint — „a munkásosztálynak először volt alkalmja olyan körülmények között ülni meg a nemzetközi testvériség nagy ünnepét, hogy széleskörű szemlét tarthatott saját proletár erői fölött”.

A városban a déli órákban nemcsak az orosz munkások vonultak ki a tömeggyűlésre kijelölt utcákra és terekre, hanem — éppen a Munkás és Katona Küldöttek Tanácsának kezdeményezésére — a hadifoglyok is, akik ez alkalommal hagyták el először kaszárnyáikat őrizet nélkül. A lelkes hangulatban felsorakozó orosz, magyar, német és más nemzetiségű résztvevőket a béke vágya, a háború azonnali megszüntetésének óhaja egyesítette. A hadifoglyok részvétele folytán igazán nemzetközi jellegűvé vált ünnepségen a szónokok a várható nemzetközi forradalomról is beszéltek és közülük többen követelték az oktalán, népgyilkos háború azonnali beszüntetését. Egyes csoportok „Kenyeret, békét és szabadságot!” feliratú zászlókkal vonultak föl. A szónokok közül a cikk név szerint is említi ZSIGYELIVET, SZAMOJLOVOT, JEVSZEJEVET, KAPITANOVOT és LIGETI Károlyt. Az elhangzott beszédek tartalmáról a lap csak összefoglaló beszámólót ad, de — „apróbb változtatásokkal” — teljes egészében közöl egy beszédet: LIGETI Károlyét. A címoldalon a *Május 1.* című cikk után egy ilyen című közlemény következik: *Ligeti Károly magyar hadifogoly tisztnek, egy szociáldemokrata lap volt újságírójának beszéde.* A kezdő sorok: „Eltársak! Üdvözlöm Önöket az osztrák—magyar hadifoglyok és a magyar szociáldemokrata újság nevében, amelynél újságíró voltam”. A magyar szociáldemokrata lap említésére (a *Népszaváról* volt szó) bizonyára az ünnepség nemzetközi jellegének kiemelése végett volt itt szükség. LIGETI joggal nevezte magát e lap munkatársának, hiszen — egy évvel korábban — ennek hasábjain névvel jelzett háborúellenes írása jelent meg *Harctéri levelek* címmel (az 1916. jún. 4-i számban).

Rövid beszédében LIGETI tömören hatásosan, lázító erejű szavakkal fejezte ki a háború szenvedései által sújtott tömegek békevágyát, és olyan eszméket hirdetett, amelyek csak a kirobbanni készülő szocialista forradalomban valósultak meg:

„A vérben és szenvedések közt fuldokló emberiségnek a mai napon föl kell ébrednie és el kell dobnia kezéből a testvérgyilkos fegyvert, ki kell tépnie az ellenségeskedés és gyűlölet magvát, kart kell nyújtania egymás felé az ártatlanul kiontott vér és könny folyóján keresztül, testvéri ölelésre. . . . Ide jöttünk, hogy elmondjuk Önöknek, mennyire eltölti lelkünket ennek a napnak boldogsága. Egyetértünk azzal a néppel, amely olyan új utat mutatott az emberiségnek, melyen haladva ragyogó jövőhöz érkezünk el, ahol nem lesz háború, nem fog folyóknak ömleni az ártatlan vér, megszűnik az özvegyek és árvák sóhajtsága, gyötrelme, csak testvéri egyetértés és testvéri munka lesz. Testvéri kezünket nyújtjuk az orosz forradalmi népeknek. Ez a nép megmutatta, hogy nem tűri tovább az önkény igáját és szívét nem engedi elsötétíteni a gyűlölet által. Az orosz forradalmi népet föl fogják magasztalni hőstettéért a történelem lapjain. Békét a világnak! Május elsején ez a mi jelmondatunk, ezt írjuk föl forradalmi zászlónkra. Testvéri ölelés a gyilkosság helyett, nemzetközi egység a népek megsemmisítése helyett. . . . Elvtársak! Engedjék, hogy tanuljunk Önöktől, engedjék, hogy beszívjuk a forradalom forró levegőjét, amely újjászüli a proletáriátus eszméjét, a forradalmi szocializmust. A francia forradalom csak a burzsoáziát szabadította föl, de az orosz forradalom minden népek forradalmának kezdete, ezért nem lehet ellensége a rab életüket vonzó népeknek, hanem békét és testvériséget hoz minden dolgozónak. Elvtársak! Kelet forradalmának lángja elér Nyugatra s viszi magával az összes nép felszabadulását. Elvisszük ennek a forradalomnak szellemét tündöklő piros zászlóival a távoli Nyugatra, ez a mi kívánságunk, ez a mi óhajunk. Hiszünk ebben, hiszünk a proletáriátus nagy győzelmében. Éljen a népek nemzetközi szolidaritása! Éljen a nemzetközi forradalmi szocializmus!”

Az Ideiglenes Kormány — szövetségesei, az angol és francia kormány ösztönzésére — a lapokban éppen 1917. május 3-án hozta nyilvánosságra elhatározását, hogy a háborút a végső győzelemig folytatni akarja. A háborúellenes közhangulat kifejezése — mégha csak egy hadifogoly tiszt beszédének közléséről van is szó — az ivanovo-voznjeszenszki tanács és lap részéről határozott és példamutató bátor állásfoglalás volt a kormány nyíltan hirdetett szándékaival szemben. A polgári kormány tekintélyének ez a semmibevevése kétségkívül szándékos és tudatos volt: arra szolgált, hogy gyöngítse a kormányt, és bátorítsa a készülő proletár forradalomnak a bolsevik párt irányítása alatt szervezkedő erőit.

LIGETI Károly egész életét tette föl arra, amit Ivanovo-Voznjeszenszki főterén elmondott. Vállalta a büntetést is: már a következő hónapban harcosszocialista társaival együtt útnak indították Szibéria felé. A megkezdett harcot tovább folytatta itt is, hol tollal, hol fegyverrel. *Forradalom* címmel lapot indított Omszkban, és a hadifogoly táborból seregeket indított útnak a forradalom vívmányainak védelmére. Föláldozta saját életét is. Pályafutása rövid volt. Éppen három évvel azután, hogy első újságicikke és első verse megjelent, ellenforradalmárok golyói kioltották életét. Eszméihez utolsó lehelletéig hűséges volt, tanúsítja ezt *Végrendeletem* című költeménye, amely az irkueki *Forradalom* 1920. február 28-i számában jelent meg.

Az ivanovo-voznjeszenszki *Izvesztijja* 1917. május 10-i közleménye kézzelfogható módon bizonyítja azt, amire méltán lehetünk büszkéek: orosz földön a magyarok nemcsak a forradalom győzelmes harcaiban vettek részt, hanem annak eszmei előkészítésében is.

1917. május elseje emlékezetes nap: a nyilvánosság előtt folyó magyar—oroszoszocialista forradalmi együttműködés kezdete. A magyar—szovjet barátság első alapkövét ezen a napon tette le LIGETI Károly, az ivanovo-voznjeszenszki Munkás és Katona Küldöttök Tanácsával együtt, éppen ötven évvel ezelőtt.

TERBE LAJOS

A magyar-orosz-szovjet könyvtári kapcsolatok multjából. A kisinevi közkönyvtár sem állományánál, sem régiségénél fogva nem tartozott a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtti Oroszország legjelentősebb könyvtárai közé, de története¹ a meggyőző példák egész sorával igazolja azt a tényt, hogy az ismertetett intézmény alapításától kezdve kora legmagasabb színvonalán állt, elsőként vezette be olvasószolgálatában az egyéni tanácsadást, és mindenkor kitűnt kiváló katalógusrendszerével.

Besszarábia mintegy háromszázéztendő, mindent elpusztító török uralom után, 1812-ben olvadt be Oroszországba. A könyvtár története tükrözi ennek a területnek társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyait.² A kormányzat által minden erővel propagált vallásos, bibliai jellegű nyomtatványok errefelé alig találtak olvasót, annál inkább az orosz és a nyugati haladó irodalom termékei. A könyv iránti érdeklődés itt akkor fokozódott nagymértékben, amikor a majdani dekabristák ún. Déli csoportja — a később kivégzett P. PESZTYEL vezetésével — Besszarábia területén bontakoztatta ki tevékenységét. PESZTYEL és barátai M. ORLOV dekabrista kisinevi házának voltak vendégei, amelyben A. SZ. PUSKIN is gyakorta megjelent 1821—1823 között, kisinevi száműzetése idején.

¹ GANENKO, P. P.: *Isztoria Kisinevszkoj Publicsnoj Biblioteki (1830—1917 gg.)* Kisinev, Kartja Moldovenjaszke, 1966, 113 l.

² Előzményeivel — az időközben a kisinevi közkönyvtárba olvadt egyéb helyi könyvtárak létrejöttével — részletesen foglalkozik a szerző.

2.

№	Recept	№	Forma
1	1. P. E. Institutiones Institutionis Hungaricae	1	1
2	2. P. E. Institutiones Institutionis Hungaricae	2	1
3	3. Elementa Juris Ecclesiastici Rigoni	3	1
4	4. Novum Lexicon Gallo-Latinum in novum Testamentum	4	1
5	5. Belgicus Paninabilis	5	1
6	6. S. Fugere Dignitas de Libritiano rubro	6	1
7	7. Institutiones ex universa Philosophia	7	1
8	8. J. D. Marini Institutiones metaphisicae	8	1
9	9. Cornelius Nepos scriptum personam aconductis	9	1
10	10. Cornelii Taciti oratio scholastica pro utilitate literarum	10	1
11	11. Ciceronis Epistulae	11	1
12	12. Dictionarium Latino Gallo-Franco-Germanicum	12	1
13	13. Munkacsy Bibliotheca domestica	13	7
14	14. Alva Pannoniensis	14	1
15	15. Camporum Eloquentia	15	1
16	16. A. Magyarai Orationes	16	1

1.

№	Recept	№	Forma
1	1. Ma. Institutiones u. Institutiones Hungaricae	1	1
2	2. P. E. Institutiones Institutionis Hungaricae	2	1
3	3. Elementa Juris Ecclesiastici Rigoni	3	1
4	4. Novum Lexicon Gallo-Latinum in novum Testamentum	4	1
5	5. Belgicus Paninabilis	5	1
6	6. S. Fugere Dignitas de Libritiano rubro	6	1
7	7. Institutiones ex universa Philosophia	7	1
8	8. J. D. Marini Institutiones metaphisicae	8	1
9	9. Cornelius Nepos scriptum personam aconductis	9	1
10	10. Cornelii Taciti oratio scholastica pro utilitate literarum	10	1
11	11. Ciceronis Epistulae	11	1
12	12. Dictionarium Latino Gallo-Franco-Germanicum	12	1
13	13. Munkacsy Bibliotheca domestica	13	7
14	14. Alva Pannoniensis	14	1
15	15. Camporum Eloquentia	15	1
16	16. A. Magyarai Orationes	16	1

1. Jegyzék a Jaksics által a kisinevi könyvtár részére ajándékozott könyvekről
 2. Jegyzék a Jaksics által a pétervári császári könyvtár részére ajándékozott könyvekről

1809-től kezdve már nem mennek ritkaságszámba egyes nagyobb orosz városokban a nyilvános könyvtárak. De csak N. Sz. MORDVINOV 1830. évi javaslata nyomán létesítettek minden kormányzósági székhelyen közkönyvtárakat; igaz, hogy már megalapításuk évében a legreakciósabb irodalmi termékekkel tömik tele ezeket. A kisinevi könyvtár szabályzata, mely 1830-ban készült el, körültekintő részletességgel ismerteti a látogatók és könyvtárosok jogait és kötelelességeit, az ügyvitelt stb. Érdekes, hogy kezdettől fogva külön helyiséggel bírt a „zszurnalnja”, azaz a folyóirattár, melyben az olvasók a könyvtári órák után kereskedelmi, gazdasági kérdésekben összejöveteleket, kötetlen megbeszéléseket tarthattak s ilyenkor a „könyvtári szilencium”-mal kapcsolatos rendelkezések nem voltak hatályban.

A monográfia ismerteti a jelentősebb könyvtárosok tevékenységét, az állomány fejlődését, a fejlesztéspolitikát — azt az utat, melyet az eredetileg mindössze négy helyiségből álló intézmény a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig megtett, nem egyszer a legmostohább körülmények között. A cári belügyminisztérium állandó nyomás alatt tartotta a kisinevi könyvtárat, s szigorúan ellenőrizte a beszerzett könyvek katalógusát. Ennek során nem egyszer tette kifogás tárgyává, hogy a cédulákból nem tudja megítélni az egyes művek értelmét vagy értelmetlenségét. A haladó könyvtárosok — főleg N. KOZLOV — azonban rendszerint túltették magukat a merev előírásokon és a szigorú cenzúra ellenére a polcokon mind nagyobb számban jelentek meg cár- és egyházellenes, valamint materialista irányzatú munkák, a francia forradalomról szóló visszaemlékezések, majd az 1848/49-es eseményeket tárgyaló művek. A szerzeményezéseknél is jelentősebb forrásai az állománygyarapodásnak a különféle haladó jellegű egyesületek (talán elsősorban a Volnoje Ekonomicseszkoje Obszeszstvo) ajándékai. 1849-től kezdve a kisinevi könyvtár már Athéntől Kopenhágáig közvetlen összeköttetést tart több nagy külföldi könyvtárral, s néhányval cserekapcsolatba lép.

1847-ben egyik politikai célzatú revízió a másikat éri és könyörtelenül zúzdába küldik még SEVCSENKO *Kobzar*-ját is. A repressziók 1848-tól kezdve szinte elviselhetetlenné válnak. Mint a monográfiában olvassuk, „a *cárizmus leginkább attól rettegett, hogy Besszarábiába behatolnak a forradalmi vihar hullámaintól elborított Magyarországról a forradalmi irodalom termékei. A besszarábiai kormányzó kiemelte, hogy a Kossuth-párt által kiadott és Besszarábiában elterjedt lapokban a leggonoszabb szándékú közlemények látnak napvilágot*”.

Az ötvenes évek elején az orosz könyvtárügy kiváló személyisége, I. TOMSKIJ veszi át a kisinevi könyvtár vezetését. Munkáját a reformok egész sora, a teljes korszerűség, az olvasótábor nagyarányú kibővítése jellemzi. 1875-ben az érdeklődés rendkívüli fokozódása miatt a kisinevi városi дума elrendeli, hogy a közönség érdekében délutáni négy óra helyett esti 9 óráig tartsanak a könyvtárban olvasószolgálatot.

A kisinevi könyvtár az ezt követő évtizedekben is búvóhelye az üldözött haladó irodalomnak, annak ellenére, hogy a csendőrség nem ritkán hajt végre „állományrevízió”-kat. A XIX. század végéfele már MARX és ENGELS művei is az olvasók rendelkezésére állnak, 1912-ben pedig a folyóirattári olvasók a *Pravdat* is tanulmányozhatják. D. P. HARZSEVSKÁJA könyvtáros kapcsolatot tartott a forradalmi körökkel és a hatósági zaklatásokat kijátszva a leghaladóbb könyvekkel látta el olvasóit. A monográfia egészen a Nagy Októberi Szocialista forradalomig kíséri el az olvasót és az alapítás idejétől kezdve fennmaradt adatok tanulságos és szemléltető statisztikai feldolgozása színessé és érdekessé teszi a munkát a könyvtáros, irodalomszociológus és történész számára.

P. GANENKO, a monográfia szerzője, igen jelentős magyar—oroszl—moldován művelődéstörténeti emléket tárt fel azzal, hogy rávilágított: mennyire tartottak a cári

³ Isztorija Kisineva. Kisinev 1966, 62—63. 1.

hatóságok a magyar szabadságharc Besszarábiába érkezett sajtótermékeinek „felforgató” hatásától. A kisinevi könyvtár előtörténete azonban még egy érdekes összeköttetést rejt magában, melyről a szerző nem tesz említést. A könyvismertetés szokásos keretein némi-
leg túllépve, röviden ismertetjük ezt az egyes vonatkozásaiban fontos irodalomtörténeti jellegű kapcsolatot, mely NAGYLAKI JAKSICS Gergely nevéhez fűződik.

NAGYLAKI JAKSICS — eredetileg KONSTANTINOVICS — Gergely 1778 nov. 20-án született Esztergomban. Esztergomi, váci és pozsonyi iskolákat látogat, elvégzi a bölésészetet, majd 1806-ban elindul első — szibériai és kaukázusi — útjára, melyet később még jó néhány kisebb-nagyobb utazás követ.

Első útjáról 1812-ben tér haza — az ezt követő négy esztendő alatt magyar, szerb és orosz verses művei látnak napvilágot — majd 1816-tól ismét külföldön tartózkodik, de a leghuzamosabban Kisinevben él. Úticéljai közül csak az őshaza-kutatást ismerjük, a többi mindmáig kibogozatlan. Tekintettel azonban arra, hogy a kelet-európai filhellén-mozgalom székhelye ez időben éppen Kisinev,⁴ talán nem tévedünk, ha gyakori itt-időzését ezzel hozzuk kapcsolatba, különösen ha tudjuk, hogy e mozgalmat mind haladó hazai körök, mind a bécsi titkosrendőrség erős figyelemmel kísérték.

1817. jún. 25-én a Kisinevben tartózkodó „Jaksics Gergely, nemes és lovag” felajánlja az ottani szemináriumi könyvtár — a kisinevi nyilvános könyvtár elődje — számára a magával hozott klasszikus irodalmi műveket.⁴ Az ajándékozó levelet s a könyvek lajstromát a leningrádi levéltár őrzi.⁵

1821 derekán — amikor M. ORLOV és V. RAJEVSZKIJ itt a dekabrista mozgalmat szervezi és PUSKIN is a város lakója — ismét megfordul Kisinevben, majd Pétervárott, Odesszában és a kaukázusi fürdőhelyeken él. Nem ismertes, hogy NAGYLAKI JAKSICS valaha is találkozott-e PUSKINNAL, tény azonban, hogy JAKSICS Gergely, a kisinevi és pétervári könyvtár mecénása PUSKINNAK 1822 augusztusában megjelent „Kaukázusi fogoly” című művét 1824-ben, pétervári tartózkodása alatt, halála esztendejében magyarrá fordította.⁶ JAKSICS műve világviszonylatban PUSKIN kronológiailag első fordításai közé tartozik.

JAKSICS szereplése csak epizód a magyar—orosz könyvtári kapcsolatok megírására váró történetében. Kezdve attól, hogy magyar szerzők már a XVIII. században mondhatni rendszeresen megküldték műveiket az orosz Tudományos Akadémia könyvtárának,⁷ mely a maga részéről szintén megküldte kiadványait néhány hazai intézménynek, hogy az Oroszországgal foglalkozó, 1827-ben megjelent első magyar monográfia⁸ már behatóan ismerteti az orosz könyvtári viszonyokat, s folytatva GÉRESI Kálmán, BALLAGI

⁴ Leningrádi Áll. Lt., CGIAL f. 802, op. 1, d. 1997, p. 1—3.

⁵ Ugyanezen év okt. 17-én PUSKIN barátját, A. N. OLENINT, a pétervári császári közkönyvtár (a mai Szaltikov—Sesedrin-könyvtár) igazgatóját keresi fel soraival, mintegy 300 kötet odaajándékozása tárgyában (CGIAL f. 733, op. 118, d. 382, p. 13—20). Jegyzéket mellékel, nyelvek szerinti bontásban. A 15 szláv kötetből 11 a saját műve — ezek nagyrésze, csakúgy, mint a hátralevő négy egyéb szláv könyv — a budai nyomda terméke, kivéve a római, 1753-ban kiadott szlavján-glagolita ábécés-könyvet. A görög kötetek klasszikusokat és orvosi szakmunkákat tartalmaznak. A latinnyelvűek — az anyag túlnyomó része — magyartárgyú történelmi munkák mellett vegyesjellegű művekből állnak s jórészt magyarországi nyomdák termékei. Néhány francia és három magyar könyv (teológiai tárgyuak) állnak a felsorolás végén.

⁶ RADÓ György—TARDY Lajos: *Puskin első magyar fordítója*. Láthatár, 1967.) 7—8. sz.

⁷ Nova Acta Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae. Tom. II—XV., passim.

⁸ LASSU I.: *Az orosz birodalom statisztikai, geographiai és historiai leírása*. Pest 1827, 74. l.

Aladár⁹ és mások múlt századi oroszországi könyvtári működésével, s végezve a felszabadulást követő korszak dús matériájával, minden arról tanúskodik, hogy kapcsolataink e téren is gazdagabb tartalmúak, semmint azt gondoltuk.

TARDY LAJOS

Magyar költők egy 1927. évi szovjet antológiában. A magyar költészet a cári Oroszországban csak igen elszórtan és szerényen megjelenő fordításokkal emelkedett ki a teljes ismeretlenségből. Az enciklopédikus érdeklődésű, sok nyelvből (közvetítő és nyers fordítások segítségével) átültető Novics címében is „kis” magyar antológiája¹ csekély számú példányban jelent meg 1897-ben, az ő nyomán járó ukrán HRABOVSKIJ magyarból készült fordításaiból² életében semmi sem jelenhetett meg a cári birodalom területén; még a legismertebbek a demokrata SCHELLER — МИХАЙЛОВNAK a *Gyelo* c. haladó folyóiratban megjelent Petőfi-fordításai³ voltak.

Az Októberi Forradalom után ezen a téren is gyökeres változás történt, ami egyrészt annak köszönhető, hogy az orosz műfordítók, világirodalmi érdeklődésű irodalmárok és szerkesztők mielőbb pótolni akarták mindazt, amitől a cári cenzúra elzárta őket, másrészt pedig annak, hogy elsősorban forradalmi, de legalábbis felvilágosult, haladó témák után kutattak, s ilyenekben a magyar költészet mindig bővelkedett; bizvást állíthatjuk azonban, hogy mindenekelőtt az 1919. évi magyar Tanácsköztársaság iránti rokonszenv volt az, amely az első szovjet évtized fordítóinak és szerkesztőinek figyelmét a magyar irodalom felé fordította.

1925-ben magyar versek orosz fordításainak két kötete is megjelent: az egyik PETŐFI 37 versét tartalmazta LUNACSARSZKIJNAK, a nagy szovjet kultúrpolitikusknak fordításában, a másikat a magyar forradalmi költészet évszázadaiból válogatta МАТНЕЈКА János — GÁBOR Andor, LÁNYI Sarolta és Szergej ZAJAICKIJ közreműködésével.⁴

Két évvel utóbb, 1927-ben, tehát az Októberi Forradalom tizedik évfordulóján jelent meg az az antológia, amellyel általános jelentőségénél, de főként érdekes magyar vonatkozásainál fogva most meg akarunk ismerkedni.

РЕВОЛЮЦИОННАЯ ПОЭЗИЯ СОВРЕМЕННОГО ЗАПАДА. АНТОЛОГИЯ.
ПОД РЕДАКЦИЕЙ И С ПРЕДИСЛОВИЕМ П. С. КОГАНА. МОСКВА,
1927. МОСКОВСКИЙ РАБОЧИЙ. 228 СТР.

A kötet belső címlapját felütve, rögtön szemünkbe tűnik, hogy címe az átellenes oldalon öt latin írású nyelven olvasható: franciául, németül, csehül, magyarul és angolul.

A belső címlap hátlapjáról azt tudjuk meg, hogy a könyvet a moszkvai Krasznaja Presznja nyomdában nyomtatták, 5000 példányban jelent meg, s a művészi címlap

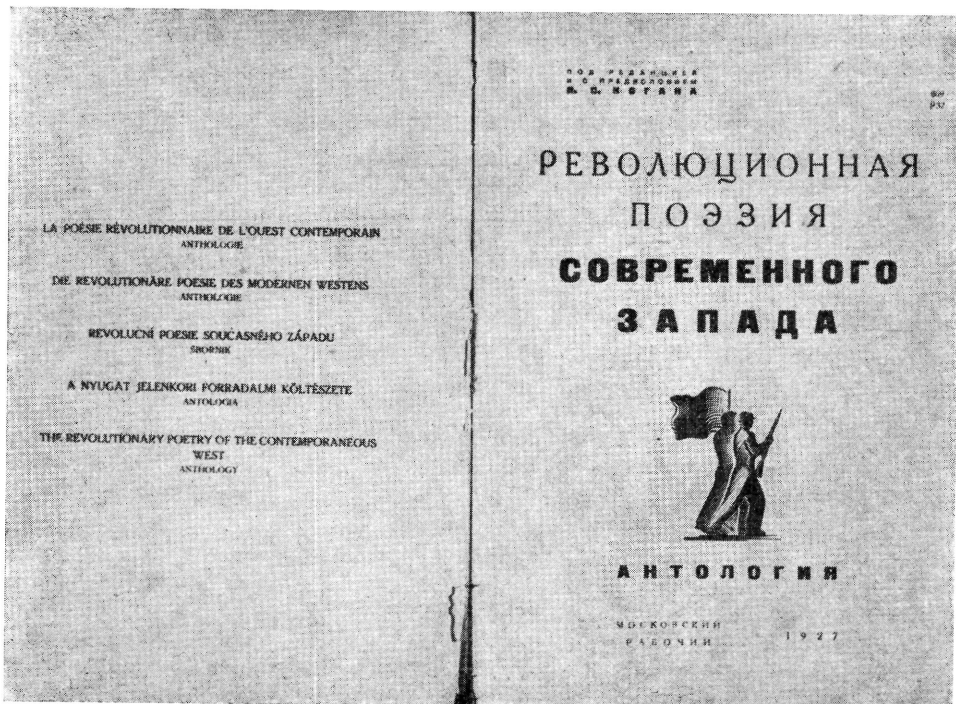
⁹ BALLAGI A.: *A szentpétervári császári közkönyvtár 1860—1870-ig*. Magyar Könyvszle. 1887, 294—310. 1.

¹ Vö. KOVÁCS Zoltán: *Egy XIX. század végi orosz nyelvű magyar lírai antológia*. Filol. Közl. 1965. 1—2. sz. 168—180. 1.

² Vö. RADÓ György: *Költészetünk klasszikus ukrán fordítója, Pavlo Hrabovszkij*. Filol. Közl. 1964. 1—2. sz. 144—158. 1.

³ Vö. ZÖLDHELYI Zsuzsa: *Petőfi chez les Russes (XIXème siècle)*. Filol. Közl. 1959. 1—2. sz. 61—70. 1.

⁴ Александр Петефи: Избранные стихотворения. (Революционная поэзия Запада. Перевод и вступительная статья А. В. Луначарского. Москва—Ленинград. 1925. Государственное Издательство. — Венгерская революционная поэзия. Под редакцией Иоганна Матейка. Сотрудники С. Заяицкий, Габор, Лани, Перевод С. Заяицкого. Москва, 1925.

Vlagyimir FAVORSZKIJ alkotása. (FAVORSZKIJ festő, fametsző és díszlettervező, HOLLÓSY Simon egyik müncheni tanítványa, 1963 óta a Szovjetunió népművésze.)

A könyv nagysága: 20 × 28 cm.

P. Sz. KOGAN 14 lapra terjedő bevezetése után az antológia hat főrésze tagolódik: 1. Franciaország és Belgium, 2. Németország és Ausztria, 3. Csehszlovákia, 4. Magyarország, 5. Amerika és 6. Anglia alcímek alatt 66 költőtől — részint névtelen szerzőktől — összesen 188 verset közöl. A fordítók nevét a tartalomjegyzék tünteti fel. A könyv végén nyolc oldalon találjuk a költők életrajzát és — a legtöbbnél — megjelent műveinek bibliográfiáját. A magyar költőknél ez utóbbi hiányzik.

A gyűjtemény szerkesztője, az előszó írója, Pjotr Szemjonovics KOGAN (1872—1932) irodalomtörténész, kritikus már 1910-ben a pétervári egyetem germán—román filológiai fakultásának magántanára s többek közt a nyugat-európai irodalmak történetéről írt népszerű, haladó szellemű, háromkötetes munka szerzője volt; az Októberi Forradalom után a moszkvai egyetem tanára és az 1921-ben alapított Állami Művészettudományi Akadémia elnöke, a húszas évek szovjet irodalmi életének egyik legtöbbit szereplő, legismertebb alakja.

Tehát hivatott személy, a nyugat-európai irodalmak szakértője, a szovjet közéletben kitűnően ismert professzor vállalkozott arra, hogy az Októberi Forradalom tizedik fordulójának évében a szovjet politikai eszmékre legjobban rezonáló külföldi költők, a nyugati forradalmi költők képesarnokát bemutassa a szovjet olvasónak.

KOGAN személyének, irodalmi munkásságának és pozíciójának ismeretében érthetjük meg teljesen az előttünk fekvő antológia előszavát, melyről mindjárt előljáróban meg kell jegyeznünk, hogy — sajnos a magyar költészet rovására — meglehetősen egyoldalú. Mert, jóllehet az antológiában a legtöbb a magyar költő, róluk az előszóban csak egy félmondat — s ráadásul nem is valami hízelgő félmondat — esik. Az antológiában bemutatott költők különféleségét hangsúlyozva, ezeket írja KOGAN: „... Műveik üteme és stílusa is eltérő. Kezde Becher szabadverseitől, amelyek az egyik német kritikus „a gépek fel-le mozgó dugattyúira” emlékeztetik — egészen valamilyen magyar költő elavult versemértékéig (mint Emődéig, aki ZSUKOVSKIJ korába visz vissza minket), az itt felsorakoztatott költők alkotóművészetére jellemző finom árnyalatoknak egész skáláját, stilisztikai és szerkezeti megoldásaiknak hosszú sorát figyelhetjük meg” — olvassuk az előszóban, és ezzel ki is merül az, amit KOGAN a magyar költészetéről ír. EMÖD Tamás *A kéz* c. verse tehát, melyet az antológia orosz fordításban közölt, arra szolgált az előszó írójának, hogy a száz évvel korábbi ZSUKOVSKIJhoz hasonlítva, a formai és stílusi elmaradottság példaként említse meg... Világos: KOGAN kiváló ismerője volt a román és germán nyelvek irodalmának, mint orosz a csehet is jól megértette, így hát az antológia többi öt részének szerkesztésében, összeállításában nyilván nagyon is tevékenyen vett részt, az ott szereplő költőket jól bele tudta helyezni nemzeti irodalmaik történetébe — a magyar fejezetet viszont egyszerűen átmásolta MATHEJKA Jánosnak két évvel korábban megjelent, fentebb már említett gyűjteményéből.

De így vagy amúgy — előszava mégiscsak azt a kötetet vezeti be, amelyben a magyar költészet igen tekintélyes helyet foglal el — ismerkedjünk hát meg röviden ezzel az előszóval.

Ennyi különféle költőt egy közös kötetben bemutatni, rendkívüli feladatot ró a szerkesztőre — ezzel a gondolattal kezdi előszavát KOGAN, s nyomban elemezni kezdi a francia unanimitást és a német expresszionisták, Jules ROMAIN, DUHAMEL, BECHER sajátosságait, SANDBURGnek, az amerikai préríkbe szerelmes s a nagyváros gyönyöreivel és borzalmaival megméltelyezett költőnek egyedi vonásait. Ebben a fejezetben teszi kevés hízelgő megjegyzését EMÖD Tamásra... De rögtön hangsúlyozza, hogy gyűjteményében nem iskolák, irányzatok szerint fogja felvonultatni a költőket. Van más, időszerűbb

szempont is, úgymond, hiszen a tíz esztendővel azelőtt véget ért öldöklés — ennek szörnyűségeit maga is költői lendülettel eseteli —, megszólaltatta a költők lelkiismeretét. S mialatt az alig magához tért Európa országaiban a kormányok kettőzött buzgalommal szerelik fel csatahajóikat és légi rajaikat, mialatt a tőkések a piacokért verekszenek egymással, „Európa lelkiismerete már megváltozott. S ezt éppen a költészet tanúsítja. A politikusok gyakran tévednek, a költők soha.” Ezzel a mondattal fejezi be KOGAN az előző első fejezetét. A továbbiakban elmondja, hogy az az irodalmi anyag, amelyet összegyűjtve előbb kiállításon mutattak be, váratlan nagy gazdagságról tanúskodott. „Tudtuk, hogy Európának néhány tehetséges írója együttérzéssel reagált Október szózatára” — írja, de, úgymond, meglepetéssel fedezték fel, milyen sokan és milyen őszintén tiltakoznak a háború ellen. E fejezet után rátér egyes költők és költemények elemző méltatására, majd érveket sorakoztat fel azokkal szemben, akik a pártosságtól féltik a költészetet.

Ha a gyűjteményben szereplő költők névjegyzékét áttekintjük, találunk köztük olyanokat, akik világhírók, mint Georges DUHAMEL, Jules ROMAINS, Johannes R. BECHER, Ernst TOLLER, Walter HASENCLEVER, Vítězslav NEZVAL, Carl SANDBURG és Gilbert Keith CHESTERTON. Vannak köztük, akik elvhu kommunistáknak bizonyultak, mint Paul VAILLANT-COUTURIER, van akit forradalmiságáért utóbb hitlerista koncentrációs táborban kínoztak halálra, ilyen Erich MÜHSAM, van aki sokáig eredményesen szolgálhatta a szocialista irodalmat, mint Franz Carl WEISKOPF, van aki trockista lett, mint Charles PLISNIER és vannak, akiknek nevét-nyomát már elmosta az idő, részletes irodalmi lexikonokban sem említik meg őket.

Mindent egybevetve azt mondhatjuk, hogy *A Nyugat jelenkori forradalmi költészet* c. antológia azoknak a verseit foglalja egybe, akik — *részint már előzetesen*, mint a magyar VÁRNAI Zseni, akinek 1912-ben megjelent, *Katonafiamnak* c. híres versét olvashatjuk itt orosz fordításban —, a lenini dekrétumok közül főként a békedekrétumra reagáltak. Az ismertetett könyv alapján *háborúellenes* antológia.

Említettük már, hogy az antológia költői közt számban a magyarok az elsők. Névsoruk a következő: ADY Endre, KAFFKA Margit, BABITS Mihály, EMÖD Tamás, KELETI Artúr, ABET Ádám, CSIZMADIA Sándor, GYAGYOVSZKY Emil, BODROGI Sándor, VÁRNAI Zseni, GÁBOR Andor, BALÁZS Béla, LÁNYI Sarolta, MADARÁSZ Emil, KASSÁK Lajos, UJVÁRI Erzs, BARTA Sándor és FÖLDES Sándor — ezen kívül névtelen szerzők öt költeményét olvashatjuk az antológiában.

A névsor tehát ugyancsak különféle irányzatú, sorsú és jelentőségű magyar költőket foglal magában. Költészetünk olyan óriásai, mint ADY és BABITS, vagy a szocialista magyar líra nagyja, KASSÁK Lajos, a finom tollú KELETI Artúr vagy már a múlt század végén Amerikába kivándorolt ABET Ádám, a szocialistának indult és ellenforradalmárrá lett CSIZMADIA Sándor — csak egy-egy jellegzetes név ebben az igen érdekes és sokszínű névsorban.

A versek között pedig vannak, amelyek közismertek irodalmunk történetében, mint ADY költeményei vagy VÁRNAI Zseninek említett, történelmi szerepű verse és vannak, amelyeket érdemes volna előbányászni a feledésből, pl. FÖLDES Sándornak Rosa LUXEMBURG halálára írt versét: *A Spree-kanális éneke*... KASSÁK Lajos költeménye, a *Mesteremberek* ugyancsak ismert, és ez a szovjet antológia emlékeztet arra, hogy KELETI Artúr *Sírató ének 1915-ből* c. verse kiváló helyet foglal el a háborúellenes világ-irodalomban.

A versek fordítójáról is meg kell emlékeznünk. Szergej Szergejevics ZAJAICKIJ (1893—1930) 1914-ben adta ki első verseskötetét, majd 1922-ben a prózai műfajban jelentkezett. Az ifjúság részére is írt. Munkásságának igen fontos területe volt a fordítás: Jack LONDONT és Ferdinand FREILIGRATHOT fordította oroszra, de legtöbb fáradságát

a magyar költészet átültetésének szentelte. Már említettük, hogy részt vett a МАТЕЈКА János által 1925-ben összeállított magyar antológia szerkesztésében (később főként magyar emigráns-költők verseit fordította), s az 1925-ös antológiának került át tekintélyes része a most ismertetett, 1927 évi nemzetközi gyűjteménybe.

Nem lesz érdektelen АДУ *A hadak útja* c. költeményének két strófáját bemutatnunk ЗАЈАЦКИЈ-féle fordításával és az új fordítással, Leonyid MARTINOV művével:

Vörös jelek a Hadak Útján:
Hunniában valami készül,
Rongyos hadak, roppant hadak
Seregelnék vígan, vitézül.

Máma Tűz-ország Magyarország,
Fagyott testét a láng befutja,
Csoda eset. Földre esett,
Benépesült a Hadak Útja.

(Заяицкий :)

Красный знак на дороге войска,
В Гуннии готовится что-то!
Войско бродяг, войско бойцов
Идет весело и с охотой.

Сегодня Венгрия в пламени!
Огонь сжигает ее тело.
Чудо пришло, в наш мир пришло,
На пути войско зашумело.

(Мартынов :)

Красные знаки на Ратном Пути:
В Гуннии что-то готовится!
Рваная рать развеселых бойцов
Храбро в ряды становится.

Венгрия нынче страна огня,
Пламень пронзил проморзшую грудь
Чудо случилось: ей наземь упал.
Полнится толпами ратный путь.

ЗАЈАЦКИЈnak mások voltak a fordítói módszerei, mint MARTINOVnak; az is bizonyos, hogy 1925-ben más volt a kor követelménye, a műfordítás íratlan szabálya, mint negyedszázaddal később — de bizvást mondhatjuk, hogy az a korábbi fordítás is jól, hasznosan képviselte a magyar költészetet, jó szolgálatot tett a korai magyar-szovjet irodalmi kapcsolatoknak.

Ez a megállapításunk áll mind a harmincyolc költeményre, amelyet *A Nyugat jelenkori forradalmi költészete* c. kötet szerkesztői a két évvel korábban megjelent magyar antológiából átvettek.

De ЗАЈАЦКИЈ e fordításai nem csupán történeti jelentőségűek — legalábbis egyelőre.

Mert igaz ugyan, hogy a magyar politikai emigráns költők műveiből később jóval több is megjelent oroszul (részint ugyancsak ЗАЈАЦКИЈ tolmácsolásában), igaz, hogy АДУtól egész kis kötetnyi vers látott modernebb fordításban napvilágot azóta,⁵ de nem egy olyan magyar költőt találunk az 1927 évi háborúellenes antológia szerző-nevei közt, akinek azóta sem jelent meg egyéb műve oroszul. Így elsősorban БАВИТС Mihály, századunk magyar költészetének egyik legkiemelkedőbb alakja az, akinek költészetét — tudomásunk szerint — még ma is csak az ismertetett antológiában megjelent *Fiatal katona* és a *Fortissimo* c. versek képviselik orosz nyelvű fordításban.

RADÓ GYÖRGY

⁵ Эндре Ади: Стихи. Переводы с венгерского. Составление и редакция переводов Агнессы Кун. Стихи в переводах В. Инбер, М. Исаковского, Л. Мартынова, Н. Тихонова. Москва, 1958. Государственное Издательство Художественной Литературы.

A Szovjetunió Alkotmányának álcázott kiadása.* 1936-ban született meg és lépett életbe a Szovjetunió új alkotmánya, mely a történelemben először rögzítette alaptörvényként a dolgozó nép jogait, s tárta szélesre a szocialista társadalom felé nyíló új perspektívákat. Az Alkotmány megjelenésével új lehetőség nyílt Magyarországon is arra, hogy az újjászerveződő illegális párt törekvéseit az új szovjet alkotmány megismertetése által népszerűsítsék nem csak a mozgalmon belül, hanem az elnyomott, kizsákmányolt, felszabadulásra vágyó dolgozó osztályok és rétegek körében. Talán 1936 végén vagy 1937 eleje táján — így emlékeznek az illegális kommunisták — került kiadásra magyar nyelven az Alkotmány, valószínűleg Moszkvában adták ki az Idegennyelvű Kiadónál, bibliofil papíron, álcázott borítólapal.

A kis kötet összeállítói igen előrelátók és óvatosak voltak, a külső borítólapon szerzőként SIMOR Miklós szerepel, a könyv címe *Newyorki Lány*, a kiadás helyeként Budapest, s felül nagy betűkkel „Olesó regény”. Az első oldal amerikai típusú ponyvaregényre emlékeztet: „Szmoking, elegáns büffé, halk (!) tánc . . . Fifth Avenue, Dorothy, Billie és Lilian” — a cenzornak, vagy az ügyeletes vámtisztviselőnek nem is érdemes tovább lapoznia. De ha mégis nagyon éber lenne, nyugodtan megnézheti az 50. azaz az utolsó oldalt: „. . . Mindenkinek megvan a maga külön igazsága, az enyém Corinne, az övé én vagyok. És ezenkívül nincs más igazság számunkra se itt a földön, se a másvilágon.”

A 2. oldalon azonban már az érdembeli rész következik; Tanácskozás az új alkotmányról a Szovjetunióban — Tanácskozás az új választójogról Magyarországon. A vékony füzet III. része *A szocialista tanácsköztársaságok szövetségének alkotmánya (alaptörvénye)* a pontos szöveggel, végül pedig *Hová vezet a magyar nép útja?* címmel a következtetések levonása, „aki a fasizmus ellen akar küzdeni, annak küzdenie kell a háború, az éhség, az elnyomás ellen . . . A Szovjetunió példája erőt ad nekünk a fasizmus elleni, a kenyérért, békéért, szabadságért folytatott harc útján.”

Mivel a magyarországi cenzúraapparátus, különösen ebben az időszakban igen erőteljesen működött, így kétszeresen fontos szerepet töltött be a kiadvány külső megjelenési formája, nagysága, terjedelme. Egyrészt a jelentéktelen, már említett ponyvakülső, másrészt, ezzel ellentétben a finom, vékony papíron sűrűn szedett sorok. A papír minősége minden viszontagságnak ellenáll, gyűrhető, hajtogatható, így könnyen elrejtethető. S az óvatosság nem csak abban nyilvánult meg, hogy az első és utolsó oldal ponyvaregény-részlet, hanem valamennyi ívjelzésen is a ponyvacímet látjuk feltüntetve. Így vált lehetővé a jelentős kiadvány becsempészése az országba.

Ez az egész „Olesó regény”-füzet, nem csak szó szerint közli a Szovjetunió új alkotmányát, hanem az SZK(b)P hozzáfűzött magyarázatait is, s így alkalmas volt arra, hogy a Szovjetunió határain kívül élő tömegekhez is szóljon.

Amint a régi Csepeli Munkásotthon könyvtárának vezetője ZSURZS Ágoston visszaemlékszik, a *Newyorki Lány* című kötetből náluk is volt 8—10 példány. A könyvtár a szociáldemokrata párt illetve a Vas- és Fémmunkások szakszervezetének keretében működött, ezért a könyvtárban dolgozó kommunisták ezt a kiadványt illegális anyagként kezelték; sejt-összekötőjük útján kapták felső kapcsolatuktól. A munkások közül annak idején soknak a kezén megfordult, de Csepelen egyetlen példány sem került belőle a rendőrség kezébe.

Az 1937-es kilitítások vagy elkobzások között sem találkoztunk ezzel a kiadvánnyal, csak jóval később, 1943-ban ébredt rá a csendőrség, hogy milyen „ponyváról” van itt szó, és sürgősen közölték a *Nyomozati Értesítő* 33. számú füzetében *A Szovjet alkotmánya* elkobzását.

MARKOVITS GYÖRGYI

* SIMOR Miklós: *Newyorki Lány*. (A szovjet alkotmány. H. n. 1936—1937?) 50 l. (Olesó regény). (Álcázott kiadás).

OLCSÓ REGÉNY

New Yorki Lány

SIMOR
MIKLÓS

BUDAPEST.

III.

A SZOCIALISTA TANÁCSKÖZTÁRSASÁGOK SZÖVETSÉGÉNEK ALKOTMÁNYA
(ALAPTÖRVÉNYE)

I. FEJEZET.

Társadalmi rend.

1. szakasz. A Szocialista Tanácsköztársaságok Szövetsége a munkások és parasztok szocialista állama.

2. szakasz. A Szocialista Tanácsköztársaságok Szövetségének politikai alapját a dolgozók küldötteinek tanácsai (szovjetek) alkot-

ják, amelyek a földesurak és kapitalisták hatalma megdöntésének és a proletárdiktatura kivívásának eredményeképpen fejlődtek ki és szilárdultak meg.

3. szakasz. Minden hatalom a Szocialista Tanácsköztársaságok Szövetségében a város és falu dolgozóinak kezében van, akiket a dolgozók küldötteinek tanácsai képviselnek.

4. szakasz. A Szocialista Tanácsköztársasá-